

Gürsoy Akça'da toplum, kültür ve değişim

Ünal Görkem Akman*

Öz

Küreselleşme, Soğuk Savaş'ın ve Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla tüm dünyayı etkilemiştir. Sermaye, mal ve hizmetler ile insan kaynağı küreselleşmenin etkisiyle küresel boyutta akışkanlık elde etmiştir. Toplumlar ve bireyler arasında çok boyutlu etkileşimler yaşanmıştır. Ulus-devletler de küreselleşmeden etkilenmiştir. Ulus-devletler toplumsal, siyasi, ekonomik işlevler başta olmak üzere pek çok alanda dönüşüm yaşamıştır. Homojen kimlik yapısını savunan ulus-devletler, küreselleşme neticesinde ülke içindeki farklılıkların açığa çıkmaya başlamasıyla krizler yaşamıştır. Bu durum çokkültürcülük merkezli küreselleşmeci söylemlerin doğmasına neden olmuştur. Çokkültürlü yapısı olan Osmanlı, Sanayi Devrimi'nden sonra güçlenen Batı'nın etkisinde olan küreselleşme sürecinde modernleşme çabası içine girmiştir. Osmanlı'da görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde de modernleşmeye karşı çıkan gelenekselciler ile çağdaşlaşmayı savunanlar arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e demokrasi, merkezi otorite, askeri alanlarda yenileme ve toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenleme gayreti içine girilmiştir. Askeri ve ekonomik açıdan geriye düşmüş Osmanlı'da devleti güçlendirmek için toplumsal ve kültürel yapı dönüştürülmek istenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı ve Cumhuriyet'te Batılılaşarak çağdaşlaşma yolunda reformlar yapılmıştır. İdari, askeri ve toplumsal yaşamda yenilikler gerçekleştirilmiştir. Osmanlı'nın son döneminde Türkçülük söylemi ağırlık kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün öncülük ettiği Türk milliyetçiliği ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde İmparatorluğun yıkıntıları arasında modern bağımsız bir ulus-devlet inşa edilmek hedeflenmiş ve bu doğrultuda yeniliklere devam edilmiştir. Çağdaş uygarlık seviyesine çıkmak için bağımsız ve modern, aynı zamanda özgür bireylerin olması önem taşımaktadır. Küreselleşme ve ulus-devlet, çokkültürcülük, milliyetçilik ile Osmanlı toplum yapısında değişim ve modernleşme Sosyolog Gürsoy Akça'nın akademik yaşamında yürütmüş olduğu çalışmalarda önemli yer tutan konulardandır. Bu makalede Gürsoy Akça'nın küreselleşme ve ulus-devletler, demokrasi, çokkültürlülük, Osmanlı toplum yapısında değişim ve modernleşme hakkındaki görüşleri incelenmiştir..

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 23/08/2020

Kabul - Accepted: 21/12/2020

Atıf – Reference: Akman, Ü. G. (2020). Gürsoy Akça'da toplum, kültür ve değişim. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Gürsoy Akça Özel Sayısı, 5, 180-207.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme, küreselleşme, ulus-devlet, çokkültürlülük

Society, culture and change in Gürsoy Akça

Abstract

Globalization has affected the whole world with the collapse of the Eastern Bloc and Cold War. Capital, goods and services and human resources have gained global fluidity with the effect of globalization. There have been multidimensional interactions between societies and individuals. Nation-states have also been affected by globalization. Nation-states have undergone transformations in many areas, especially social, political and economic functions. Nation-states, which defend their homogeneous identity structure, have experienced crises with the emergence of differences within the country as a result of globalization. This situation has led to the emergence of multiculturalism-centered globalization discourses. The Ottoman, with its multicultural structure, has been in an effort to modernize in the globalization process, which was under the influence of the West, which got stronger after the Industrial Revolution. As seen in the Ottoman Empire, there were differences of opinion between traditionalists who opposed modernization and those who advocated modernization during the Republic period. From the Ottoman to the Republic, efforts have been made to organize democracy, central authority, military renewal and the relationship between society and the state. The social and cultural structure was wanted to be transformed in order to strengthen the state in the Ottoman, which had fallen behind militarily and economically. In this direction, reforms were made in the Ottoman and Republic in the way of westernization and

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
E-posta: gorkemuakman@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4222-0012

modernization. Innovations have been made in administrative, military and social life. In the last period of the Ottoman Empire, the discourse of Turkism gained weight. During the Republic period, Turkish nationalism led by Atatürk gained weight. During the Republic period, it was aimed to build a modern independent nation-state among the ruins of the Empire and innovations continued in this direction. In order to reach the level of contemporary civilization, it is important to have independent and modern, as well as free individuals. Globalization and the nation-state, multiculturalism, nationalism and change and modernization in the Ottoman social structure are among the subjects that have an important place in the academic life of the sociologist Gürsoy Akça. In this article, Gürsoy Akça's views on globalization and nation-states, democracy, multiculturalism, change and modernization in the Ottoman social structure are examined.

Keywords: Westernization, modernization, globalization, nation-state, multiculturalism

Giriş

Soğuk Savaş'ın sonlanması, bilgi ve iletişim teknolojilerinde gelişmeler, sermaye, mal ve hizmetler ile insan kaynağının serbestçe dolaşımı küreselleşme kavramını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin çok boyutlu olması nedeniyle toplumları ve bireyleri etkilemiş aynı zamanda etkileşimleri arttırmıştır. Kapitalist serbest piyasa ve teknoloji küreselleşmeyle öne çıkmıştır. “Daha özel olarak yeni küreselleşme dalgası kapitalist piyasa ve iletişim teknolojilerinin dünya düzeyinde gündelik yaşamın temel belirleyicileri haline geldikleri küresel bir kültürün oluşmasına yol açmaktadır” (Akça & Hülür, 2004, s. 260). Ortak milleti, ekonomisi, yasası, kültürü ve soy bağlılığı olan ulus-devletlerin ortaya çıkışında küreselleşme dalgasının neticesi olan kapitalist sistemin de payı vardır. Giddens (2008, s. 183) sanayi kapitalizmi ile ulus-devletlerin ortaya çıktığını öne sürmektedir Yerel kültürler ile tüm dünyada olan kültürler birbirleriyle tanışma imkânı bulmaktadır. Ayrıca, homojen kimlik yapısını benimseyen ulus-devletlerde farklılıklar da küreselleşmenin sunduğu teknolojik imkanlarla su yüzüne çıkmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği birtakım sonuçlar nedeniyle ulus-devletler ile ülke içindeki farklılıklar arasında birçok alanda sorunlar çıkmaktadır. Küreselleşme, ulus-devletleri etkilemiş ve ulus-devletler dönüşüm yaşamıştır. Bazı ulus-devletler çokkültürcülük politikaları izlemeyi tercih etmiştir. Ulus-devletler daha fazla demokratik olma yolunda adımlar atmıştır ve bu doğrultuda demokratik toplum olmayı ve toplumsal iyiyi inşa etmeyi hedeflemiştir. Bazı devletler demokratik ve çokkültürcülük politikası izleyerek çoğulculuk eksenli hukuk sistemini tesis etmek istemiştir. Devletlerin bu yolu izlemesinde küreselleşmenin payı oldukça fazladır.

Küreselleşmenin yaptığı etkinin benzerini Sanayi Devrimi 17. ve 18. yüzyılda gerçekleştirmiştir. Sanayi Devrimi'nin siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda büyük etkisi olmuştur. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinin Sanayi Devrimi sayesinde güçlenmesi ve Osmanlı'nın askeri ve ekonomik alanlarda geri düşmesi nedeniyle Osmanlı da etkilenmiştir. Osmanlı modernleşmesinde devletin güçlü kılınması arzulanmıştır. Osmanlı'nın askeri alanlarda yenilgiler alması devletin güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ortaylı'nın (2017a, s. 7) bakışıyla Osmanlı modernleşmesi askeri gerekliliğin bir neticesidir. Ayrıca Akça ve Hülür'ün (2007, s. 237) ortaya koyduğu gibi, gayrimüslimleri kullanarak dış güçlerin Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmesini önlemek Osmanlı modernleşme adımlarının amaçları arasındadır. İdari, askeri ve eğitim alanları başta olmak üzere modernleşme adımları atılmıştır. Bu modernleşme adımlarının başlangıcı Aydınlanma Hareketleri'ne kadar dayanmaktadır. Akça'nın (2016b, s. 83) da ortaya koyduğu gibi, aydınlanma döneminden beri akıl öne çıkmıştır. Aklın ön plana çıkışı beraberinde pek çok sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçlerin ve yeni hareketlerin ortaya çıkışında Aydınlanma ve endüstri devrimi belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'da modernleşme yolunda geleneksel olanın korunup korunmadığı tartışma konusu olmuştur. “Modernleşme ve endüstrileşmeye sonradan dahil olan toplumların temel sorunlarından birisi, tarihsel kültürel miras ve değerlerin yeni yaşam pratikleriyle nasıl ilişkilendirileceğidir” (Akça & Hülür, 2004, s. 260). Osmanlı'da modernleşme sürecinde küreselleşme ve liberalleşmenin yanı sıra kendi varlığını koruma güdüsü görülmektedir. Osmanlı'da modernleşme sürecinde tamamen batılılaşma yanlıları, has

kültürün korunmasını savunan Batılılaşma yanlıları ve tamamen Batılılaşma karşıtları öne çıkmaktadır.

Osmanlı'nın eski gücü kazandırılmak istenmiş, ama Batı'nın ekonomi ve teknoloji alanında üstünlüğü kabul edilmiştir. Sanayi Devrimi ile güçlenmiş Batı'nın üstünlüğünü kabul eden Osmanlı idari, askeri ve toplumsal yapısını çağdaştırmaya çalışmıştır. Hülür ve Akça'nın (2005, s. 313-314) ortaya koyduğu gibi, Sanayi Devrimi sayesinde toplum-devlet ilişkilerine yön veren fetih siyasetinin sonuna gelinmiştir. Bu bağlamda modernleşme ihtiyacı hissedilmiş ve modernleşme adımları doğrultusunda devlet bürokratikleştirilmiştir.

Osmanlı'daki çözümlerin önüne geçebilmek için İslam ya da Osmanlılık ile Türk milliyetçiliği öne çıkmıştır. Hülür ve Akça'nın (2005, s. 313) bakışıyla Türk milliyetçiliği yeni akımın ruhuna daha uygundur. Milliyetçilik söylemi Osmanlı'nın son zamanlarında ağırlık kazanmıştır. Türkçülük söylemi, Türk kimlik ve kültürünün tarihi geçmişiyle alakalıdır.

Küreselleşme ve ulus-devlet, çokkültürlülük, milliyetçilik, Osmanlı'da değişim ve modernleşme sosyolog Gürsoy Akça'nın akademik yaşamında yürütmüş olduğu çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Bu çalışmada Gürsoy Akça'nın küreselleşme ve ulus-devletler, demokrasi, çokkültürlülük, Osmanlı toplum yapısında değişim ve modernleşme hakkındaki bakış açısı incelenmiştir.

1. İmparatorluktan cumhuriyete toplumsal değişim ve modernleşme

Osmanlı'nın askeri yenilgileri ve ekonomide bozulmaların başlaması imparatorluğun Batı karşısında geri düştüğü görüşünü ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı'nın Batılılaşma doğrultusunda toplumsal, idari, askeri, eğitim alanları başta olmak üzere değişim ve modernleşme adımlarını izlediği görülmektedir. Karpas (2010, s. 93) matbaa sayesinde Batı ile temasın arttığını ve eğitimde Fransa'dan etkilenildiğini belirtmektedir. Siyasal ve teknolojik merkezleşme Osmanlı'da III. Selim döneminden itibaren hız kazanmıştır. Ortaylı'nın (2016a, s. 213-218) belirttiği gibi, kültür, hukuk, idari, eğitim alanlarında Batılılaşmak adına yenilikler yapılmış ve III. Selim ile birlikte Batılılaşma yolunda Batı'da elçilikler açılmıştır. Akça ve Hülür (2007) ulus-devlet yapısının Avrupa'da kapitalist yenedünya düzeni doğrultusunda doğduğunu belirtmektedir. Ulus-devletlerde tebaa anlayışı yerine hukuk ve kuralların ağır bastığı vatandaşlık kavramı öne çıkmıştır. Avrupa'nın yeni ulus olgusu çok uluslu olan Osmanlı'yı etkilemiştir. Osmanlı'nın farklı millet ve din bağı olan topluluklara sahip olmasının ve bu toplulukların Batılı devletler tarafından kullanılmasına karşın çoğulcu bir yapı kurması önemlidir. Bu dönemde III. Selim ile birlikte merkezleşme yönelimli değişimler yaşanmış ve sanayileşme ve eğitimin yaygınlaşması ile şehirleşme süreçleri görünmeye başlamıştır. Klasik Osmanlı tebaası merkeze cemaatler aracılığıyla bağlıdır. Endüstrileşme ve endüstrileşmenin meydana getirdiği süreçlerden dolayı tebaanın vatandaşa dönüşmesi Osmanlı sisteminin bütünlüğü bakımından tehdit olarak görülmektedir. Sanayileşmenin etkisiyle Avrupa'da ortak toprak, soy ve gelecek bilinci yaygınlaşmıştır. Teknolojinin ve özellikle matbaanın gelişmesi dil aracılığıyla ulus fikrinin yükselmesini sağlamıştır. Akça ve Hülür Osmanlıda siyasal sistemin belirlenmesinde, emperyalist güçlerin yeni teknolojiler ile askeri alanda üstünlüğü ele almasını ve yayılcı politika izlemesine karşı Osmanlı'nın tavrını önemli faktör olarak görmektedir. Osmanlı çözülmeyi önlemek adına İslamcılık veya Osmanlılık politikalarını izlemiştir, ama yükselişe geçmiş ulusçuluk akımları bu politikaları etkisizleştirmiştir. Türklerin dini inancının ve örflerinin Osmanlı'nın karakteristiğini meydana getirmesi, Türk ulusçuluğunun gecikmeli doğmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın çözülmesiyle birlikte Türkçülük söyleminin etkinliği artmıştır. Lewis'in (2000, s. 67) işaret ettiği gibi, Müslüman olup Türkçe konuşmak ve Osmanlıca yazmak yönetici seçkinlerin arasında yer edinebilmek için yeterli idi. Mardin'in (2008, s. 63) ortaya koyduğu gibi, Türkçülük hareketleri kültürel bir zemine dayanmıştır. Milli kültürün içinde olan olaylar değerlendirilir ve milli dilin bağımsızlığı ve gelişmesi sağlanır. Hülür ve Akça'nın (2007, s. 314)

belirttiği gibi, kültürel öğeler ve dil üzerinden milliyetçilik söylemi izlenmiştir. Burada en temelde Türkçülük söyleminin Türk kimliği ve kültürü açısından tarihi geçmişiyle ilgili olduğu görülmektedir.

Dış müdahalelerden kaçınma, Osmanlı'nın modernleşme adımlarını izlemesinde görülen nedenlerden biridir. Himmet Hülür ve Gürsoy Akça (2007) Osmanlı'nın modernleşme nedeni olarak dışsal etkiler karşısında bütünlüğünü muhafaza maksadını gütmesini görmektedir. Cumhuriyet ile modernleşme yolunda adımlar atılarak sömürgeci güçlerden bağımsız bir ulus yaratılmıştır. 19. yüzyılın başından beri modernleşme adımları, korunma isteği, bağımsız olma isteği ve sömürgeleşmeme amacı taşımaktadır.

Kapitalist ve endüstriyel dönüşümler Avrupa'daki düşünce akımlarını etkilemiştir. Avrupa'da ulusçu düşünce ve oluşumların gelişmesinde kapitalist ve endüstriyel dönüşüm etkili olmuştur. Ortaçağ toplumunun bazı yapısal özellikleri ulusun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ortaçağ'da toprağa bağlıyken sonraki gelişmelerle ticaretin gelişmesi, pazarların oluşması ve savaş dinamikleri ulusları belirginleştirmiştir. Tarihsel koşulların farklılığı uluslara ortak siyasal örgütlenme fırsatı yaratmamıştır. Bu nedenle uluslardan bir kısmı ulus-devlet olarak ayakta kalmayı başarmıştır. Karpat'a (2010, s. 76) göre, ulus devletler iç birliği gerçekleştirmek adına siyasi-ulusal bir kültürü yaratmalıdır. Uluslarda sosyal birlikteliği sağlamak için duygu ve kültür birliğini oluşturmak milli kültür bakımından önemlidir. Uluslar için dil, tarih, düşünce ve manevi değerleri kapsayıcı bir ortaklık söz konusudur. Ulus bilincinin oluşmasında ortak köken, dil ve tarih anlayışı büyük önem taşımaktadır. Habermas'ın (2012, s. 20) ortaya koyduğu gibi, gelişmiş bir ulus bilinci ulus-devletlerde birlikteliği sağlamaktadır. Ulus-devletlerde dil, tarih, düşünce ve ahlak başta olmak üzere manevi değerlerde ortaklık hakimdir. Bu kavramları güçlü olan ulus-devletler ayakta kalabilmiştir.

Ulusal dillerin gelişmeler kaydetmesinde 15. yüzyılda Avrupa'da matbaacılığın yaygınlaşmasının payı büyüktür, din adamlarının, egemen sınıfın ve entelektüellerin bu sayede halkla bağı güçlenmiştir. Bu bağ özellikle dil/kültür alanında özdeşleşmeye yol açmıştır. Ulusalılıkta farklılıkları taşıyan yerel kimliklerin ortak bir noktada buluşması ve bütünlüğün sağlanması adına farklılıklar geri plana itilir. "Ulusçuluk, sanayileşmenin türdeşleşmeyi zorunlu kılmasından doğmuştur" (Hülür & Akça, 2007, s. 317). Burada Akça ve Hülür, ulus oluşmasında emeğin iş bölümünün, yönetimin denetlenmesinin ve Avrupa'da gerçekleşen devrimlerin önemli payının olduğunu belirtmektedir. Her ulus ideolojik bir bütünlük ve merkezileşme gereği duyar, ulus-devletler ortak köken, soy ile vatan mitlerine ihtiyaç duymaktadır. Bir ulusun meydana gelmesinde müzik, mimari, edebiyat, folklor ve diğer unsurlar önemlidir. Geleneksel dönemlerde kan bağı ve toplumsal yapı ile roller önemliyen sanayileşme sayesinde bu özellikler önemini kaybetmiştir. Merkezîyetçi sanayi toplumu eğitim, ulusal kimlik, köken ve bütünlük söylemini yeniden üretip pekiştirmiştir. Kapitalizmin gelişimiyle baskı teknolojilerini, başta gazeteler ve kitaplar, ortak bir ulus bilincinin yayılmasında kullandığına değinmektedir. Ulus-devletlerde bütünlüğün sağlanmasına ortak dil etrafında ortak kimlik imgesinin oluşması gerekir. Bu sayede ulusal söylem ve düşünce yayılma imkânı bulabilir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Türk milliyetçiliği etkili olmuştur. Bilhassa 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başında görülen savaşlar, göçler ve azınlık isyanları Osmanlı'nın son zamanlarında Türk milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Dil, tarih ve edebiyat alanında örgütlenmeler ile Osmanlı'nın kaybettiği Balkan, Kırım ve Kafkaslardan aldığı göçler Türklük ve İslam bilincinin gelişmesini sağlamıştır. Akça ve Hülür, kaybedilen topraklarda Türklerin ve Müslümanların çektikleri acıları bu bilincin gelişme nedeni olarak kabul etmektedir. Türk ulusalcılığının tepkisellik ve korunma duygusunu içerdiğine bu açıdan çekilmektedir. "Yeni Cumhuriyetin İstiklal Marşı'nın 'korkma' ile başlaması ve marşın bütününde hâkim bir tema olması korunma isteğinin ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir" (Hülür & Akça, 2007, s. 321).

İmparatorluk olan Osmanlı'da Ortaylı'nın (2016b, s. 12) belirttiği gibi Türklerin orduda etkili olduğu görülmektedir. Osmanlı'da Türkler ordunun en önemli parçası olmasına rağmen ticaret ve sanayi alanında geri plandadır. Gayrimüslimlerin ve Müslüman çevrelerin yanı sıra Girit, Suriye, Irak bölgeleri başta olmak üzere bazı yerlerin askerlikten muaf tutulması askerliğin Türklere ait bir yükümlülük olmasına neden olmuştur. "Ancak, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı modernleşmesinin en önemli ajanı olan ordu yönetici ideoloji ve değerlerin taşıyıcısı olmuştur" (Hülür & Akça, 2007, s. 321-322). Devleti yönetenler farklı politikalar izlemiştir. Bu doğrultuda Tanzimat reformcularının Osmanlıcılık, II. Abdülhamit'in İslamcılık ve Genç Türklerin ise ulusalcılık politikaları izlediği görülmektedir. İttihat ve Terakki ile devlet yapılanmasının temel ögesinin Türklük olduğu kabul edilmektedir. İttihat ve Terakki askeri örgütler, parti örgütlenmesi ve ideolojik açıdan Türkcülük politikasını izlemiştir. İttihat ve Terakki'nin izlediği bu politikada birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Türkleştirmeye dayalı ulusalcı politika izleyen İttihat ve Terakki, Türklerin ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda geri kalmış olması nedeniyle büyük zorluk yaşamıştır.

Osmanlı'da İslam aidiyeti Türklerin millet anlayışlarında ve kimliklerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ortaylı'nın (2016a, s. 173) ortaya koyduğu gibi, Osmanlı'da millet anlayışı din ve mezhep aidiyetine dayalıdır. Gürsoy Akça ve Himmet Hülür'ün (2007, s. 323-324) bakış açılarına göre, Türkler kimliksel açıdan öncelikle kendilerini İslam aidiyetiyle görmekteydi. İslam'ın Türklüğün ve Osmanlılığın ortak paydası olması nedeniyle Türklük ya da Osmanlılıktan birini seçmek zordur. Akça'nın (2010, s. 9) belirttiği gibi, Osmanlı Sünni İslam'ın devlet ideolojisini benimsemiştir. Bu durum 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Akça ve Hülür (2007) Türklerin dini bağlılıklarının Osmanlı hanedanı ve devlete bağlılıktan önce geldiğini ve etnik ve kültürel açıdan bir Türklük bilincinin olmadığını ifade etmektedir.

Osmanlı'nın da diğer imparatorluklar gibi yıkıldığını belirten Akça ve Hülür, Osmanlı'nın bir kültür davranış kalıplarının işlerlik kazandığı millet haline dönüşmesinin kaçınılmaz olduğuna değinmektedir.

Osmanlı toplum yapılanmasında İslam ideolojisi belirleyicidir. Sultan otoritesinin en üstte olduğu bir hiyerarşide farklı dinsel grupların yer aldığı görülebilmektedir. Akça ve Hülür (2007) devletin müdahalesinden bağımsız ve farklılıklar barındırarak Osmanlı tebaasının şekillendiğini ifade etmektedir. Ulus-devlet yapılanmasına geçilerek bütünleştiriciliği sağlamak adına ortak kültürel değerler üretilmek istenmiştir. Ulus-devletin bağımsızlığını devam ettirmek ve ekonomik gelişmişliği sağlamak adına toplumsal grupların mobilizasyonu bütünleştiriciliği sağlamıştır (s. 325-326). Osmanlı'da başlayıp Cumhuriyet ile birlikte devlet kurumlarının modernleşmesi için reformlar yapılmış ve toplumsal modernleşme hedeflenmiş ve bu doğrultuda kültürel alanda da reformlar gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı'nın son zamanlarında ön plana çıkan akımların İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkcülük olduğu görülmektedir. Ortaylı'nın (2017b, s. 27-28) bakış açısıyla, Osmanlıcılık 19. yüzyılın şartları doğrultusunda modern bürokrasinin meydana getirdiği, her türlü etnik ve dini grubu barındıran Osmanlı'nın seçkin sınıfının bir ideolojisidir. Gürsoy Akça ve Himmet Hülür (2007), Osmanlıcılık ve Türkcülük akımlarının birbirlerine karşı hareket ettiğini savunmaktadır. Türk ulusalcılığının gelişmesi ile Osmanlı'nın çok uluslu yapısı terk edilmiştir (s. 326). Osmanlı'nın çok-uluslu yapısını terk etmesinde ve Türk ulusalcılığının ağırlık kazanmasında emperyal devletlerin baskıları ve iç etkenler etkili olmuştur. Osmanlı Türkleri zor şartlar altında dahi İmparatorlukta yana tavır almıştır. Osmanlı'nın fetih düzeni 20. yüzyıla kadar direnebilmiştir. Dünya sistemine Osmanlı'nın entegre olabilmesi adına siyasal bütünleşme ihtiyacı doğmuştur. Akça ve Hülür (2007) bilime, teknolojiye ve ekonomik düzene sahip olmanın önem taşıdığı düzende Cumhuriyet devrimlerine bu gerekliliği anlamış seçkinlerin öncülük ettiğini dikkat çekmektedir.

Osmanlı'dan sonra kurulan yeni Cumhuriyet, kuruluş felsefesi doğrultusunda modern reformları hayata geçirmiştir. Cumhuriyet modernleşerek sürekli bir yapı kurmayı

hedeflemiştir. Demirpolat ve Akça'nın (2004, s. 355) bakışıyla, bir milletin sürekliliği adına modern ve demokratik bir devlet yapısının mümkün olması önemlidir. Yeni Cumhuriyet kuruluş felsefesinde kurtuluş ve bağımsızlık temalarını taşımıştır. Ayrıca, toplumsal ve kültürel alanlarda modernleşme reformları gerçekleştirilmiştir. Teknolojik ve ekonomik gelişmeler ve geleneksel kültürel değerlerde dönüşmeler bir devletin bağımsız kalabilmesinin anahtarı olarak görülmektedir.

Bir imparatorluk olan Osmanlı'nın dağılması yeni sorunlar doğurmuştur. Gürsoy Akça ve Himmet Hülür'e (2007, s. 328) göre, varolan ananeyi dönüştürmenin dağılmış bir imparatorluğun yıkıntılarından yeni bir siyasal bütünlük söyleminin oluşturulması zordur. Osmanlı'da ulus söyleminin çekirdeğini Türk etnisitesi oluşturmuştur. Kemalist milliyetçilik söylemi evrensel ve insancıldır. Ayrıca, Cumhuriyetin ilanından sonra hilafet kaldırılmış, tevhid-i tedrisat kanununun kabulü ile hukuk ve siyaset üzerinde dinin belirleyici etkisi kesilmiştir. Laiklik ilkesi Türk ulusal bütünleşmesi adına önem taşımaktadır. İslam kimliğinden izler taşıyan sembollerin yerini modern semboller almıştır. Bu duruma en iyi örnek, Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesidir. Bu sayede modern bir kültür ve kimlik biçimi hayata geçirilmiştir. Türk kimliği vurgusu dil aracılığıyla yapılmıştır. Akça ve Hülür (2007) Türk ulusalcılığını, Osmanlı sisteminin sona ermesinin bir sonucu olarak görmektedir.

Hukuk, Osmanlı'nın yenilikler yaptığı alanlar arasındadır. Gürsoy Akça ve Himmet Hülür (2006) hukuk sisteminde değişiklikler yapılmasında endüstrileşmenin önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Geleneksel ve yerel toplumlarda hukuk sistemindeki farklılıklar göze çarpmaktadır. Hukuk sistemi geleneksel toplumlarda toplumsal düzenin bir parçasıyken, modern toplumlarda ilkece daha evrenseldir (s. 297). Modern toplumları geleneksel toplumlardan ayıran fark devletin yapısı ve rolünün, bireylerin hak ve yükümlülüklerinin sözleşmeye dayanmasıdır. Geleneksel toplumlarda dine ve geleneklere dayanan hukuksal normlar ve kurallar belirlenirken modern toplumlarda ise hukuk modern toplumsal düzenin gerekleri doğrultusunda yeniden düzenlenmektedir. Ayrıca laik toplumlarda, farklı din ve inancı olan gruplar hoş görülme ve toplumsal yaşam dini etkilerden uzak bir şekilde hukuk kurallarıyla düzenlenmektedir. Modern toplumların yapısal koşullarıyla laikliğin gelişimi yakından bağlıdır. Bu bakımdan 19. yüzyılda merkezi, modern ve yasalara dayalı yönetim sistemini benimseyen Osmanlı da bu dönemde laikleşmiştir.

Osmanlı hukukunda İslam hukuku ile örfi hukuk büyük öneme sahiptir. Gürsoy Akça ve Himmet Hülür (2006) Osmanlıda dini hukukun dünyevi çerçevesinin nasıl cisimleştiğini açıklarken İslam hukuku dahilinde ne ölçüde örfi hukukun kabul edildiğine ve İslam hukukunun sınırlarının hangi noktalarda çizildiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca, Kuran'da devlet örgütlenmesinin yanı sıra yönetim tarzı ile ilgili bilgilerin yer almadığını ve İslami olduğunu öne süren yönetimlere bu nedenle kuşkulu yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir. Osmanlı'da saltanat dine dayalıdır, ancak bu durum dünyevi bir otorite kurma amacıyla dinin siyasal erk adına kullanılmasına örnektir. Türkler kamu düzenlemelerini Tanrıdan verilmiş kut'a sahip olan sultanın yaptığını kabul etmiştir.

İslam dünyası için şeriat yaşamın her alanında varlığını hissettirmiştir. Gürsoy Akça ve Himmet Hülür (2006) şeriatın 19. yüzyıla kadar İslam dünyasında entelektüel ve ideolojik alanda belirleyici olduğunu, ancak şer'i hukuk sisteminin işler olmadığını belirtmektedir. Zamanla ve fethedilen yerlerdeki usulün etkilemesiyle şer'i hukuk esneklik kazanmıştır. Bu nedenle şer'i hukukun yanında örfi hukuksal normlar da kendini göstermiştir. Kanunnamelerin uygulama alanlarıyla şer'i kuralların uygulama alanları birbirinden ayrı olarak kabul edilmiştir. Ancak İslam toplumunun çıkarının korunması adına şer'i alana bazı durumlarda müdahale edildiği görülebilmektedir (s. 300-301). Din adamlarının sultanın kanunlaştırma gücünü onaylamıştır. Akça ve Hülür (2006) şeyhülislamın Osmanlıdaki yeri hakkında, şeyhülislamın klasik dönemde devlet işleyişinde ve örfi hukuk alanında önemli bir konumlarının olmadığını, özellikle Kemalpaşazade ve Ebusuud Efendi'nin etkileriyle 16.

yüzyılla birlikte etkilerinin arttığını söylemektedir. Ayrıca, kadılar hakkında ise günlük hukukun hayata geçirilmesinde büyük bir rollerinin olmasına rağmen hukuksal gelişmelerde katkılarının olmadığına dikkat çekilmektedir. Kadıların aldığı kararların örnek teşkil etmemesi bu durumun nedeni olarak görülmektedir.

Osmanlı sultanları halifelik unvanına devletin güçlü olduğu zamanlarda ağırlık vermemiş, gerileme sürecinde bu unvanı kullanmaya özellikle başlamıştır. “Nitekim ilk defa Küçük Kaynarca Anlaşmasında halifelik hukuku iddiasında bulunulmuştur. Bu anlamda Osmanlı gerileme dönemine kadar teokratik bir devlet niteliği göstermezken, bu dönemden itibaren teokratik bir yapıya kaymıştır” (Akça & Hülür, 2006, s. 301-302). Akça ve Hülür teokratikleşmenin zirve noktası olarak II. Abdülhamit’in 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi’de dinin koruyucusu şeklinde konumlandırmasını görmektedir. Ayrıca Akça ve Hülür, Osmanlıdaki kanunnamelerin ve kanunlaştırma faaliyetlerinin İslam hukukunu takip ettiğini vurgulamaktadır. Şer’i hukuk Osmanlı hukukunda önemli bir yer tutmuştur.

Farklı etnik ve dini unsurlar başta olmak üzere çeşitlilikleri barındıran Osmanlı farklı zümrelere özel imtiyazlar tanımıştır. Farklı halkların ve inançların bulunması Osmanlı’nın hukuksal çoğulculuğu izlemesine yol açmıştır. Akça ve Hülür (2006) bu hukuksal çoğulluğun bütünlük kazanmasında sultanın otoritesinin büyük bir rol oynadığına değinmektedir. Osmanlı’da Müslüman olmayanların hukuksal durumları yakından izlenmiştir.

Beylikten devlet olma aşamasına geçişte Osmanlı’da idari, mali, siyasi ve askeri örgütler belli kurallar içerisinde oluşturulmuştur. Dönemin ihtiyaçları doğrultusunda askeri örgütlenme diğer örgütlenmelerin üzerinde ilgi görmüştür. Saltanat makamı ise bu sistem içinde en önemli unsur olmuştur. Saltanat makamı han, sultan, hakan ve I. Selim’den sonra da halife olarak padişahı temsil etmiştir. Ortaylı’nın (2016a, s. 212) belirttiği gibi, Osmanlı’nın rejimi İslami’dir. Akça ve Hülür (2006) Peygamber halefi ve dünyadaki Müslümanların başı olan Sultan’ın Kur’an ve sünnet uygulamalarının hâkim olmasından sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Ancak, sultanın şer’i kurallara uymayı tercih etmemesi halinde dünyevi bir yaptırımın olmadığına dikkat çekilmektedir. Çalışmada bu durum pozitif hukukun gelişmesinin zemini olarak görülmektedir. Osmanlı hukuk sisteminde İslam önemli bir kaynak olmuştur. Ancak tek bir hukuk sisteminin hayata geçirilememesinde farklı toplum ve kültürlerin olması büyük rol oynamıştır. İç ve dış sosyo-politik değişimler de kamu ve özel hukukun yeniden düzenlenmesine neden olmuştur.

Avrupa pek çok alanda öne çıkmış ve diğer devletleri etkilemiştir. Lewis’in (2017, s. 35-37) belirttiği gibi Avrupa tarzı kültürel ve toplumsal yaşamda, sanatta, müzikte ve giyimde diğer devletlere örnek olmuştur. Osmanlı’da Tanzimat döneminde hukuksal yenilikler Batı Avrupa’da kültürel, teknolojik ve ekonomik gelişmeler nedeniyle yapılmıştır. Bu alandaki gelişmeler özellikle Osmanlı sistemi üzerinde 19. yüzyılın ikinci yarısında köklü değişimlere neden olmuştur. İç ve dış gelişmelere uyum sağlamak adına hukuksal yenilikler yapılmıştır. 16. yüzyıldan beri Osmanlı bünyesindeki yabancılara ekonomik, siyasi, adli ve diğer alanlarda ayrıcalıklar tanınmıştır. Batılı devletlerin 18. yüzyıldan sonra eğitim ve ticaret alanlarının yanı sıra anayasal, devlet kurumlarını güçlendirici, bütünleştirici faaliyetlerde bulunduğunu gören Osmanlı devlet adamları Osmanlılık bilinci etrafında bütünleştirici sistemin oluşması adına yönetim, ekonomi ve hukuk alanlarında reformlar gerçekleştirmiştir. Ancak, milliyetçilik akımının yükselmesiyle Osmanlı’nın farklı topluluklarında bütünlük duygusu oluşturulamamıştır.

Batı ülkelerinde birtakım düşünce akımları etkisini arttırmıştır. Akça ve Demirpolat’ın (2003, s. 204) bakış açısıyla, Batı’da rasyonalizm büyük bir etki yaratarak yaygınlaşmıştır. Akça ve Hülür (2006) Tanzimat döneminde yapılan kanunlaştırma çalışmalarında, 17. ve 18. yüzyılda Avrupa’da can ve mal güvenliğinin, rasyonalizm başta olmak üzere diğer akımların, kanunlar önünde eşitlik ilkelerinin gelişmesinin yanı sıra ekonomik alandaki değişimler ile Avrupa devletlerinin uyguladıkları baskıların rol oynadığına işaret etmektedir. Akça ve

Başer'in (2011, s. 27) ortaya koyduğu gibi, modernlikle açığa çıkan rasyonelleşme toplumsal hayatın her alanını dönüştürmüştür.

Anayasalaşma faaliyetleri adına ilan edilen Tanzimat Fermanı, tebaanın refah ve mutluluğunu sağlama niyeti taşımasının yanı sıra hukuki açıdan da modern devletin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu anayasallaşma adımları halk ve memurlarca hoş karşılanmamış ve kara propagandalar yapılmıştır. Bu nedenle halk bu adımları 'yönetimin gavurlaşması' olarak algılamıştır. Yenileşme çabaları neticesinde eski konumları zayıflamış olan kesimler dini gerekçeleri ileri sürerek tepki göstermiştir.

Osmanlı farklı millet ve dini toplulukları barındırmıştır. Bu farklı millet ve dini toplulukların kendi haline bırakılması ve İmparatorluk çatısı içinde kaynaşma olmaması devlet içinde bütünlüğü sağlama çabalarının etkili olamamasına neden olmuştur. Yenileşme adımları Osmanlı'da yaşayan toplulukların bütünlüğünü korumayı hedeflemesine rağmen ekonomik ve teknolojik gelişmeler Osmanlı toplumunda farklı din ve toplulukların hareketlenmelerine ve birbirleriyle etkileşimlerinin artmasına yol açmış, ama farklılıkların problem doğurmasına neden olmuştur. Osmanlı'da devletin modernleşerek yeni koşula uyum sağlamasını sağlamak için hukuksal yenilikler gerçekleştirilmek istenmiştir. "Ancak Avrupa yayılmacılığı karşısında aydınlar ve halk arasında artan tepki, İmparatorluğun Avrupa'nın hukuksal yeniliklerinden etkili bir biçimde yararlanmasının önünü kapatmaktaydı" (Akça & Hülür, 2006, s. 308). Çok milletli yapısı olan Osmanlı'nın modernleşme sürecinde eşitlik ve ortaklık zemininde herkesi kapsayacak hukuk mevzuatında din önemli bir yer tutmuştur. Gayr-i Müslimler ile Müslümanların davaları şer'i mahkemelerde görülmüştür. Dinsel hukukun belirleyici olduğu hukuk kurallarının yerine Tanzimat döneminde din dışı hukuk kuralları uygulanmıştır.

Tanzimat döneminden sonra gerçekleştirilen hukuksal reformlar kanunlaştırma faaliyetleri ile adli kurumlarda gerçekleştirilmiştir. Kanunlaştırma faaliyetleri Fransa'dan etkilenilerek yapılmıştır. Mecelle Ahkam-ı Adliye başta olmak üzere Osmanlı hukuk kurallarının kanunlaştırılmasına çalışılmıştır. İç ve dış ekonomik dinamikler nedeniyle düzenlenen ticaret kanunları ve ticaret mahkemeleri, Fransa'dan etkilenecek düzenlenmiştir. Ticaret mahkemelerinin kurulması Şeyhülislam'ın etkisini azaltmıştır. Ayrıca, 1861 yılındaki Ticaret Muhakeme Usulü Kanunu ile 1863 yılındaki Deniz Ticaret Kanununun ticari yargıda laikleşme sürecini tamamlanması açıdan önemlidir. Tanzimat Fermanı ile tebaa arasında hukuksal eşitliği oluşturma çabaları ağır basmıştır. Islahat Fermanı ile gayr-i Müslimler siyasi haklar elde etmiştir. Islahat Fermanı'ndaki bu kazanımların uygulanışında sıkıntılar yaşanmıştır. Müslümanlar ve Hristiyanlar birtakım maddelerden memnun kalmamıştır.

Osmanlı modernleşme doğrultusunda özellikle Tanzimat döneminde hukuk alanında yenilikler yapmıştır. Gürsoy Akça ve Himmet Hülür (2006, s. 314), Tanzimat'tan sonra görülen hukuk alanında yenilikler ile ilgili tespitlerde bulunmuşlardır. Mecelle Kanununun hazırlandığı dönemle birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İslam hukuku ve Avrupa kanunları Osmanlı'da ihtiyaçların giderilmesinde önemli rol üstlenmiştir. Bu bağlamda yabancılarla ticari ilişkilerde sorunların yaşanmaması adına Batı kanunlarının uygulanmasında Fransa Ticaret Kanunu esas alınmıştır.

Mecelle'nin birtakım eksikliklerine rağmen modern toplumun gerekleri doğrultusunda yapılmış hukuksal düzenlemenin İslam hukuku ve Osmanlı hukuku bakımından önem taşır. Akça ve Hülür (2006), Hanefi fıkımın yanı sıra Maliki, Hanbeli ve Şafi fıkım hükümlerinin yer aldığını belirtmektedir. Tanzimat ve Mecelle ile yapılan hukuksal reformlar aile hukukunu kapsamamaktadır. Özel yaşam alanında dinin etkili olması ve özel yaşamla ilgili yeniliklere toplumun açık olmayışı aile hukukundaki gecikmelerin nedeni olarak kabul edilmektedir. Evlilik ve miras başta olmak üzere aile yaşamı hakkında İslam'ın ayrıntılı kurallarının olması ve geleneksel toplulukların erkek egemenliğine sahip olması nedeniyle bu alanda modern bir hukuki düzenlemeler zor yapılmıştır.

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'nın devlet yapısı modernleştirilmek istenmiştir. Tanzimat Fermanının ilan edilmesine rağmen Osmanlı'nın devlet yapısında büyük çaplı değişimler yaşanmamıştır. Ayrıca, Tanzimat'ta yapılan yenilikler Osmanlı sisteminde bütünlüğü sağlamada başarılı olamamıştır. Batı dünyasındaki gelişmeler sonucunda Osmanlıda yapılan yenilikler daha çok üst yapı düzeyinde kalmış, bunlar toplumsal yapının bütününde kısa zaman içinde çok etkili olamamıştır.

Batı kapitalizminin etkileri Klasik Osmanlı toplumsal sisteminin değişmesine neden olmuştur. Devlet yapısında çağdaşlaşma adına yeniliklerin yapılmıştır. Toplumsal ve kültürel alanda yeniliklerin gerçekleştirilmesi uzun zaman almıştır. Bunun nedeni, Osmanlı toplumunun ideolojik ve ekonomik özgünlükleridir. Kapitalizmin gelişmesinde en önemli rolü bireylerin kazanma isteği oynar. Osmanlı toplumunda yaşanan ekonomik ve teknolojik değişim, dış etkilerle ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa toplumlarının özellikle ekonomik ve teknolojik alanlardaki gelişmelerle üstünlük kurmaları, diğer toplumların bu alanlarda değişim gerçekleştirmelerine neden olmuştur. Endüstri devrimiyle birlikte kapitalist sistemi başarıyla hayata geçiren ülkeler diğer ülkeler üzerinde üstünlük elde ederek onları bu doğrultuda değişime zorlamışlardır. “Değişimin ‘yukarı’dan geldiği ülkelerde devlet yapısındaki modernleşmeye karşın, benzer bir dönüşümün toplumsal ve kültürel alanda kısa zamanda ortaya çıkmadığı, gündelik yaşam düzeyinde kapitalist değerleri benimsemeye karşı bir direnişin olduğu görülmektedir” (Hülür & Akça, 2005, s. 312). Modernleşmeyi amaç edinmiş yetkeci yönetim ağırlık kazanmıştır. Bu durumla ilişkili olarak bir toplumun kendiliğinden değişmek istememesinin yetkeci devlet anlayışının doğmasına yol açtığı görülebilmektedir.

Devlet ve toplum ilişkileri kapitalizmin gelişmesiyle değişmiştir. Hülür ve Akça (2005) kapitalizm ve sanayileşmenin modern devletin hükümlerlik alanının genişlemesine yol açtığını belirtmektedir. Devletin tebaa üzerindeki denetiminin teknolojinin gelişmesiyle artmıştır. Merkezi bürokratik devlet yapısı güçlendirilmiştir. Hukuk, para ve vergi sisteminin mutlakiyetçi devletlerde gelişmesiyle merkezileşme görülmektedir.

Kapitalizmin etkisini arttırmasıyla Osmanlı toplumsal yapısı ile ekonomik değerler arasında sorunlar doğmuştur. Ekonomik yapı ve yaşam değerleri Osmanlı toplumunda servetin kullanılma şeklini belirlemiştir. Kazanma güdüsü ve serveti arttırmak arzusu teknolojik imkanlarla birlikte ön plana çıkmıştır. “Kazanma ve biriktirme arzusu, kapitalist gelişmenin zihinsel ve kültürel arka planını oluştururken, teknolojik olanaklar bu iradenin cisimleşmesini sağlar” (Hülür & Akça, 2005, s. 313). Teknolojik ve ekonomik gelişmelerin birbirini etkilemiştir.

Osmanlı toplum-devlet ilişkilerine önemli bir yeri olan fetih siyasetinin Sanayi Devrimi ile sonu gelmiştir. Batı'nın teknolojik üstünlüğünün kabul edilmesiyle Osmanlı'nın savunmacı bir değişim politikasını izlediği görülmektedir. Fetih ideolojisinin savaşlarda alınan yenilgiler nedeniyle terk edilmeye başlanmış, öncelikle Osmanlı ordusunda Batı'da ortaya çıkan yenilikler benimsenmeye başlanmıştır. Buna karşın toplumsal alanda değişim çok daha geç etkili olmuş, Batılı kapitalizmin gerektirdiği bireyci ideoloji çok daha uzun zaman içinde etkili olabilmıştır. Osmanlı'da yenileşmeler yönetim alanında yoğunlaşmıştır ve Batı'nın teknolojisi alınmış ancak kültürü reddedilmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı'da devlet aygıtının modernleştirilmesiyle sınırlı olan yenileşme girişimleri Cumhuriyetle birlikte toplumsal ve kültürel alanı da kapsamaya başlamıştır. Cumhuriyetle birlikte bağımsızlık fikri temelinde Batı uygarlığını örnek alan bir toplum ve kültür oluşturma fikir benimsenmiştir. Akça ve Hülür (2005) Batılı teknoloji ve ekonominin geliştirilmesinin bağımsız bir ulusun var olabilmesi için zorunlu hale geldiğini ileri sürerler. Batı sömürgeciliği karşısında güçlenmek ve sömürgeleşmeye karşı direnmek, hatta sömürgeleşmemek ancak Batı'nın bilim ve teknolojisini geliştirmekle mümkündür. Bunun nedeni, Batı'nın geliştirdiği bilim ve teknolojinin toplumlar arasında üstünlük araçları haline gelmesidir. Osmanlı-Türk toplumunda teknoloji ve ekonominin kendiliğinden gelişmemesi yetkeci bir değişim projesinin benimsenmesine yol

açmıştır. Osmanlı-Türk toplumunda Batı uygarlığı ile bu sancılı karşılaşma sonucunda gerçekleşen Türk Devrimiyle birlikte Türkiye, halkı Müslüman ülkeler arasında benzersiz bir ülke haline gelmiştir.

Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerinde görülen egemenlik mücadelesinde gaza ve fetih ideolojisi önemli rol oynamıştır. Akça ve İnce'nin (2015, s. 141) belirttiği gibi, Osmanlı'nın Anadolu'ya hakim olma mücadelesinde gaza anlayışı meşruiyet kaynağı olarak kullanılmıştır. Fetih ideolojisinin Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerinde önemli olduğuna dikkat çeken Akça ve Hülür (2015), askeri teşkilatlanmanın güçlü ve dinamik olmasını zorunlu kıldığını aktarmaktadır. Bu sebeple klasik Osmanlı sisteminde fetih ideolojisi ve bu ideolojiyi benimsemiş askeri teşkilatlanma, özellikle kapıkulları, siyasal sistemin şekillenmesinde büyük bir rol oynamışlardır (s. 314). İlk defa 17. yüzyılda Osmanlı'da askeriyenin sivil bürokrasi karşısında gerilemiştir. Bu durum Osmanlı'nın duraklama dönemine girdiğine işaret etmektedir. Ayrıca askeri yapılanmada fetih ideolojisinin baskın olduğu dikkat çekmektedir.

Tımar sistemi 17. yüzyıla dek Osmanlı'nın siyasal ve toplumsal alanında özgün savaş ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur. Karpat (2010, s. 23) tımar sisteminin toprağa dayalı bir derebeylik kurulmasını önlediğine işaret etmektedir. Karpat'ın (2006, s. 226) ortaya koyduğu gibi, tımar sistemiyle devlet köylüyü denetlemiş ve merkezi otoritesini güçlendirmiştir. Mardin'in (1990, s. 73) belirttiği gibi, tımar askeri hizmet karşılığında verilmesine rağmen toprağın mülkiyeti devlete aittir. Tımar sistemi büyük bir ordunun ihtiyacının giderilmesi ve devamlılığının sağlanması bakımından önemlidir. Tımar sistemi ile eğitilmiş, donanımlı ve güçlü ordunun devlete bütçe olarak yük olmadan devamlılığı sağlanmıştır. Bu sistem Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerinde hem dinamik hem de az maliyetli ordu özelliği elde etmesini sağlamıştır. Yüksek askeri yeterliliği olanların tımar sahibi olabilmesi tımarlı sipahi eğitimlerinin hatasız olmasını sağlamıştır. Feodal bir toprak düzeninin olmadığı Osmanlı'da Batı'da görülen burjuva sınıfının oluşmamasını sağlamıştır. Toprak ve askeri düzende ilk değişimler 16. yüzyıldan sonra gerçekleştirilmeye başlamıştır. Tımara dayalı toprak sisteminde çözümlerin yaşanmasıyla iç ve dış ekonomik gelişmeler doğrultusunda yeni sorunların yaşanmıştır. Bu gelişmeler tımar sisteminin etkinliğini kırmıştır. "Fetihlerin durması, Avrupa teknolojisi karşısında gerileme gibi nedenlerden kaynaklanan ekonomik alandaki altın ve gümüş sıkıntılarının etkisiyle tımarların dağıtımında yeterlilik kriterleri, yerlerini kısa sürede bol nakit sağlama kriterine bıraktı" (Hülür & Akça, 2005, s. 317). Hediyelerin ve rüşvetlerin verilmesiyle tımar sisteminin bozulması neticesinde yeniden yapılanma ihtiyacının ortaya çıkmıştır. Bozulan sistemi onarmak adına idari, ekonomik ve sanayi alanlarında yapısal değişimler yapılmıştır. Yapısal değişimler çalışmalarının birtakım engellerle karşılaştığı görülmektedir. Berkes'in (2012, s. 100-101) belirttiği gibi, yeniliklerin baş engeli hurafeler olmuştur.

Klasik Osmanlı sisteminde 17. yüzyılda çözümler yaşanmış ve savaş yenilgilerinin de etkisiyle yönetim ve toplum alanında yeniden yapılandırma amacı güdülmeye başlanmıştır. Devletlerarası ilişkilerde toplumsal ve ekonomik gelişmeler rol oynamaya başlamıştır. Ayrıca, bu dönemde özellikle savaş ekonomisi belirleyici bir faktör olmuştur. Güçlü askeri yapılanması ve dinamik savaş gücünün gösterilmesi için güçlü ve dinamik ekonominin payı oldukça fazladır. Esneklik ve dinamizmden yoksun bir devlet değişimler karşısında savunmacı ve statükocu bir tarzı benimseyebilir.

Ayanlar, Osmanlı'nın toplumsal ve idari alanında önemli bir güç unsuru olmuştur. Ayanların Batı'daki derebeylerden farklı özellikleri ve işlevleri göze çarpmaktadır. Klasik Osmanlı ekonomisinde çözümlerin görülmesiyle ayanların güçleri artmıştır. Ayanlar, toplumsal ve ekonomik değişimde önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen merkezi otoritenin dönemin şartlarını okuyamaması nedeniyle büyük bir etki yaratamamıştır. Ayanların

ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı-Türk toplumunun modernleşme açısından geleceği etkilenmiştir.

Osmanlı yöneticileri tarafından Sanayi Devrimi'nden sonra Batıda görülen ekonomik yenilikler neticesinde pek çok yenilikler yapılmak istenmiştir. Osmanlı kurumlarında görülen yetersizliğin tartışılması yenileşmenin ilk adımı olarak kabul görmektedir. Saray ve idari yönetimin de askeri başarısızlıkların artmasıyla yeniliğin gerekliliğini kabul etmesi neticesinde öncelik askeri alanda modernleşmeye verilmiştir. Askeri alanın yanı sıra toplumsal yaşamda da değişimler yapılmak için çalışmalar düzenlenmiştir. "17. yüzyıldaki değişimin belirleyici karakteri, merkezi yönlendirmenin şekillendirdiği düzenlemeler olmaktan ziyade, sosyal itimli etkileşimler neticesinde ortaya çıkmış görece özgür işleyen süreçler olmalarıdır" (Hülür & Akça, 2005, s. 320-321). Şehir yaşamının fetih idealinin yerini almasıyla değişimin hızlandığının altı çizilmektedir.

Osmanlı, Batı'daki yenilikleri takip etse de istenilen başarıları elde edememiştir. Bu başarısızlıkta iki etken rol oynamıştır: İslam'ın yarattığı uygarlığın değişimin geldiği Hıristiyan Batı uygarlığından daha üstün olduğuna inanılması ve güçlü Osmanlı devletinin gücüne aşırı derecede güven duyma. Batı uygarlığı ile karşılaşmada ortaya çıkan bu sorunlara değinen Akça ve Hülür (2005, s. 321), Osmanlı'da yenilik düşüncesinin başarısız girişimler olarak kalmasının sebeplerine şu şekilde yer vermişlerdir:

Geleneksel Osmanlı toprak rejiminde derebeyleşme akımı ve bu akımın neden olduğu köylünün sömürülmesi, tarımsal verimliliğin düşmesi, köylünün şehre göç etmesinin yanında şehirlerde sanayinin gerilemesi, devlet maliyesinin ve ekonomisinin çökmesi ve idari yapının bozulması değişimin yanlış anlamlandırılmasından kaynaklanmıştır. Avrupa ile ilişkilerin dini hukuk eksenli gaza ve fetih anlayışıyla ele alınması, ekonomik hele de merkantalist bir zihniyete sahip olunmayış, reformların bu dönemde yalnız geleneksel yapıya dönmek için yapılan girişimler olarak kalmasına neden olmuştur.

Gelenekselleşmiş yönetim anlayışının karşısında bürokratik yapının ağırlık kazandığı belirtilmektedir. Akça ve Hülür, Avrupa idari, askeri ve iktisadi kurumlarının örnek alındığını kaydetmektedir. Ortaylı'nın (2016a, s. 211) ortaya koyduğu gibi, belediye ve zabıta kanununda Avrupa ülkesi olan Fransa örnek alınmıştır. Ayrıca, Avrupa orduları gibi kurmay eğitime önem verilmiş ve telgraf getirilmiştir (s. 231). İdarenin modern bakışla yeniden yapılandırılma sürecinde protestolar ve ihtilaller yaşanmıştır. Modernleşme süreci doğrultusunda işleri yapabilecek donanımdan yoksun olan geleneksel yapının yönetim erkende olanlar konumunu kaybetmiş ve modern nitelikleri olan bürokratlar önemli mevkilere yükselmiştir. Modernleşme her alanda etkisini gösterdikçe medrese çevresi ve ilmiye sınıfı egemen rolünü kaybetmiştir (s. 213). Modernleşme adımlarıyla güç kazanan Babıali bürokratları, 1839 Tanzimat Fermanı'nı hazırlamıştır (s. 224).

Osmanlı'da modern bir anlayışın hâkim kılınması girişimleri II. Mahmut tarafından desteklenmiştir. Merkezileşme girişimlerinde saray ve geleneksel Osmanlı kurumlarının güçlendirilmesi anlayışı öne çıkmış, ancak II. Mahmut döneminde geleneksel kurumlar dışlanmıştır. Demirpolat ve Akça'nın (2009, s. 9) belirttiği gibi, II. Mahmut devletin merkeziyetçi yapısını da güçlendirmiştir. Bu dönemde modern-bürokratik temel esas alınmıştır. Bu bakımdan bürokratlar toplumsal sınıflar arasında ayrıcalık elde etmiştir. "II. Mahmut hükümet merkezini keyfilik temelinde şekillenen bir yapılanmadan arındırarak kanun ve kurallara dayanan ve yeterlilik ölçütleriyle belirlenen akılcı-bürokratik bir yapılanmaya tabi tutmuştur" (Hülür & Akça, 2005, s. 326). II. Mahmut döneminde bürokratik örgütlenmenin merkezin yanı sıra eyaletleri de kapsadığını dile getiren Akça ve Hülür, bu nedenle II. Mahmut döneminin modern bürokrasinin oluşum sürecinin temel taşı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Akça ve Hülür, ortak ilkelere dayalı bağlılık anlayışı neticesinde anayasal vatandaşlığı hâkim kılacak adımlar atılmasını modern bürokratik devletin meşru temeli olarak görmektedir.

Osmanlı'da toplumsal ve idari yapıyı güçlendirme sürecinde ortak bir seferberlik görülememiştir. Akça ve Hülür, devlet içinde ayrı grupların olmasının, ekonomi ve eğitim

alanında halkın gelişmesi ve aynı zamanda devletin güçlendirilmesi arzulanırken ortak bir seferberliğin görülmesine engel olduğunu dile getirmektedir. “‘Osmanlılık’, farklı etnik ve dinsel grupları tek bir bütünlük altında toplamayı amaçlamış olsa da ayrılıkçı eğilimler çağın yükselen akımlarını temsil ettiği için bunların önüne geçilememiştir” (Hülür & Akça, 2005, s. 328). Farklı grupların farklı görüşleri savunması çağdaşlaşma yolunda zorlanmalara yol açmıştır. Çağdaşlaşma sürecinde solculuk, Türkçülük ve Batıcılık anlayışları gelişme göstermiştir. Devlet içinde görülen bu akımlar önemli işlevler görmüştür. “Solculuk, ulus-devlet söyleminin bağımsızlık anlayışını; Türkçülük, geleneksel değerler etrafında şekillenmiş bir kimlik vurgusunu; Batıcılık ise siyasal ve ekonomik gelişme amacını temsil etmiştir” (Hülür & Demirpolat, 1999, s. 386).

Osmanlı’da modernleşme adımları doğrultusunda sivil bürokrasi merkezi yönetime hâkim olmuştur. Merkezi yönetimde sivil bürokrasinin egemen olması, geleneksel askeri-teokratik yönetim anlayışından uzaklaşmaya yol açmıştır. Bu durum modern bürokratik devlet yapılanmasının yer edinmesini kolaylaştırmıştır. Eyalet yönetiminde sivil kimliği olan valilerin konumları güçlendirilmiş ve valilerin özerk hareket imkanları sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma faaliyetinin nedenini, valilerin merkezi idareden bağımsız bir şekilde hareket etmelerini engelleme arzusudur. Başka bir deyişle, merkezi yönetimin gücü korunmaya çalışılmıştır. Merkezi yönetimin güçlendirilmesini sağlamak adına kara, deniz ve demir yolları geliştirilmek istenmiştir. Ulaşım ağının yaygınlaştırılmasıyla merkezi yönetimin güç kazandırılması hedeflenmiştir. Modernleşme yolunda Tanzimat reformları merkezi iktidara yeni bir görünüm kazandırmıştır. Sosyo-kültürel açıdan kapitalist bir ekonomik girişimciliğin gelişmesi adına önemli adımların atılmamıştır. Yine bu dönemde Tanzimat bürokratlarının şahsi konumlarını korumayı çabaladığı görülebilmektedir.

Tanzimat yönetiminin modernleşme çabaları karşı tepkiler almıştır. Akça ve Hülür (2005) Genç Osmanlılar’ın Tanzimat yönetimini çeşitli nedenlerle eleştirdiğine dikkat çekmektedir. Genç Osmanlılar ülkeyi yabancıların müdahalesine açık hale getirme, dinin emirlerinin ve geleneğin önemsizleştirilmesi, mutlakıyetçi yönetim anlayışının benimsenmesi nedenleriyle Tanzimat yönetimini eleştirmiştir. Genç Osmanlılar, Osmanlı toplumunda olan farklı unsurları yeni ilkeler doğrultusunda birleştirme isteğini içeren ‘meşrutiyet’ anlayışını takip etmişlerdir. Millet ve milliyetçilik düşüncelerinde Türklükten ziyade İslamlık ve Osmanlılık düşüncelerine dayanmakta, parlamenter bir yönetim fikirleri Osmanlı siyasi düşüncesinde ve yapılanmasında yeni bir dönemin işareti olmuştur (s. 331).

Sivil bürokrasi II. Abdülhamit’ten önce daha etkin idi. Sivil bürokrasi yerine bürokratik işleyişi ve devlette yer alan isimleri kontrol edebileceği merkezileşme politikasını tercih eden II. Abdülhamit, modern bürokrasinin etkinliğini sınırlandırmış ve padişah ve saray bürokrasisini ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda II. Abdülhamit’in amacının devleti güçlendirmek ve devamlılığını sağlamak olduğunu görülmekte ve bu amaçla İslam dinini hem içeride hem de dışarıda Müslüman kimliği vurgusunu yapmıştır. İdari anlamda değişikliğe gidilmiştir. Ortaylı’nın (2016a, s. 131) belirttiği gibi, II. Abdülhamit döneminde Babıali bürokrasisinin yerine Yıldız Sarayı’nın güç kazandığı görülmektedir. Babıali bürokrasisi kuşku ile takip edilmiş ve saray ile saray bürokrasisi etkinleştirilip mutlakıyetçi bir yönetim benimsenmiştir. Bu dönemde de Batı’nın bilimsel ve teknik alanlarda üstün olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca Batılılaşma yolunda dinsel ve kültürel unsurların gözetilmiştir.

İttihat ve Terakki Partisi’nin 1908-1918 yılları arasında yönettiği Osmanlı’da taşra ve mahalli idarelerde vilayet ve belediye sisteminde yenilikler yapılmıştır. İttihat ve Terakki Batı demokrasisinden etkilenmiştir. Karpas (2010, s. 116) İttihatçıların Batı tarzı parlamenter bir demokrasi rejimini uygun bulduklarını belirtmektedir. İttihatçılar yeni bir yaklaşımla devlet yapısında akıl ve kanunun gücünü artırmıştır. Devlet kurumlarının etkinleştirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Hülür ve Akça (2005) kadınların kamusal alandaki konumunu güçlendiren İttihatçıların modern-laik düzeni geçişte önemli rol oynadıklarını dile getirmektedir.

Milliyetçilik-Türklük görüşünü benimseyen İttihatçılar Osmanlı'nın dağılmasına mâni olmak adına anayasal vatandaşlık ile toplumsal kimlik konularına eğilmiştir.

Osmanlı-Türk toplumu adına milli mücadele, bağımsızlığın yanı sıra yenilikler getirmiştir. Millî mücadele döneminden sonra Osmanlı-Türk toplumunun yeni bir kimlikle tanıştığı görülmektedir. Hülür ve Akça'nın (2005, s. 335-336) görüşlerine göre, İslam, hilafet ve saltanat kavramlarının etkin olduğu Osmanlı-Türk toplumunda bu kavramların yerini bağımsızlık savaşının ardından kurulan Cumhuriyet ile yeni bir kimlik ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda saltanat kaldırılmış, hukuk sistemi değiştirilmiş, dini tarikatlar kapatılmış, Miladi takvim kabul edilmiş, İslamiyet devletin resmi dini olmaktan çıkarılmış, Latin alfabesi kabul edilmiş, ezan Türkçeleştirilmiştir. Ayrıca, merkezi-bürokratik ve çağdaş bir devlet meydana getirilmek istenmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu neticesinde bir toplum yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde ulus-devlet yapılanması takip edilmiş ve yeni kurumların oluşturulmasında yetkeci bir tutum benimsendiği ifade edilmektedir.

Osmanlı toplumunda dinin büyük bir varlığı söz konusu olmuştur. Toplum yapısında dinin etkinliği ve kontrolü azaltıldığını ve seküler anlayışın hâkim kılınmak istendiği görülmektedir. Cumhuriyet döneminde yapılan eğitim reformlarıyla laiklik anlayış benimsenmiş ve ikili eğitim uygulaması terk edilmiştir. Eğitimdeki bu değişikle ortak ulusal amaçların benimsenmesi hedeflenmiştir.

Sanayi Devrimi'nden sonra Batı'daki ulus-devletler özellikle ekonomi alanında güçlenmiştir. Güçlü bir ulus için güçlü bir ekonominin olması gerekir. "Batı toplumlarının ekonomik atılımları daha çok özel girişimcilik sayesinde olmuştu, bireyler düzeyinde kazanmaya dayalı bir dünya görüşünün yaygınlığı bu gelişmenin arkasındaki temel nedendi" (Hülür & Akça, 2005, s. 337-338). Osmanlı-Türk toplumunun benzer bir ideolojiden yoksunluğu dikkat çekmektedir. Özel girişimciliği oluşturmak ekonomik kalkınmayı hedefleyen devletin görevidir. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde özel girişimciliğe öncülük edilmiş ve Batı'ya benzemek adına kapitalist kurumlar oluşturulmuş ve devlet bu kurumları desteklemiştir.

Osmanlı'nın toplum yapısı Batı'daki toplum yapısından oldukça farklıdır. Hülür ve Akça (2005) klasik Osmanlı toplumunun kendine has yönetsel, ekonomik ve askeri düzeni olduğunu ifade etmekte, ancak Batı toplumlarında ekonomi ve teknoloji alanlarında yapılan atılımın Osmanlı'da gerçekleştirilemediğini dile getirmektedir. Savaş teknolojisindeki gelişmeler Osmanlı'daki fetih ideolojisine dayalı siyaseti sürdürülemez kılmış, yayılcı anlayıştan savunmacı bir yaklaşım öne çıkmıştır. Osmanlı'daki çözümleri önlemek, devleti kurtarmak ve güçlendirmek adına merkezîyetçi bürokratik iktidar anlayışı gelişmiş ve bu doğrultuda ordunun ve devletin yanı sıra toplumun da modernleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Cumhuriyetle birlikte çağdaşlaşma hedefinin izlenmeye devam edilmiş ve toplumsal değişimler yaşanmıştır. Güçlü kalmak adına Osmanlı'da siyasi ve askeri alanlarda yenilikler yapılmış ve Cumhuriyet ile birlikte aynı amaçların yanı sıra yaşam tarzında yapısal değişiklikler yaşanmıştır.

2. Küreselleşmenin toplumsal ve siyasal sonuçları

Doğu Blok'unun 1989 yılında yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması küreselleşme olgusunun yayılmasına ve güçlenmesine yol açmıştır. Küreselleşme tüm dünyada birtakım değişimlere yol açmıştır. Küreselleşme kültürden ekonomiye, siyasetten sosyal yaşam alışkanlıklarına kadar birçok alanda değişiklikler getirmiştir. Teknolojinin gelişmesi küreselleşmenin güç kazanmasını sağlamıştır. Hülür'e (2000a, s. 27) göre küreselleşme, çağdaş eylem kalıplarının yayılmasını ve yerleşmesini sağladığı gibi özgün yaşam değerlerini dönüştürmüş ve kaybolmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Hülür (2000b, s. 115) küreselleşmeyle birlikte yerelliklerin dönüştüğünü ve ortadan kalktığını vurgulamaktadır. Berger'in (1976, s. 189) bakış açısına göre küreselleşme, dünya üzerinde Batı etkisinin

yayılmasını sağlamıştır. Konak'ın (2011, s. 151) ortaya koyduğu gibi, küreselleşmenin sosyal, ekonomik, kültürel ve ideolojik etkileri söz konusudur. Eken'in (2006, s. 243) bakış açısıyla, küreselleşme sayesinde dünya toplumları birbirine benzemekte ve böylece homojen kültürler meydana gelmekte, aynı zamanda topluluklar arasındaki farklılıklar da açığa çıkmaktadır. Gürsoy Akça'nın (2016c, s. 80) belirttiği gibi, ekonominin küreselleşmesiyle ulus-devletlerin toplumsal, siyasal ve ekonomik işlevleri dönüşmüştür. Akça küreselleşmeyle 1980'li yıllardan itibaren iletişim ile bilişim teknolojisinde büyük gelişmeler yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu değişimlerin “yeni bir dünya sistemi” fikrini oluşturduğuna dikkat çekmektedir. İletişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde bilginin dağıtılmasında ve ulaştırılmasında sınır ve mesafelerin önemsizleşmiştir. Küreselleşme ile bilgi toplumunda önemli bir konuma geçmiştir. Bu durum “bilgi toplumu” ile “küreselleşme” gibi kavramsallaştırmalar doğurmuştur. Değişim ve dönüşümlerin yaşanması, kendi içinde çelişen görüşler ile pek çok farklı görüşlerin ortaya çıkmasına ve tartışılmasına neden olmuştur. Bilginin iletilmesi aşamasının yanı sıra ekonomi, sosyal ve siyasal alanlarda da sınır kavramı anlamını yitirmiştir. Küreselleşme millet, milliyet ve ulusal kültür hakkında da tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda küreselleşme, ulusal sınırları tamamen ortadan kaldırmış ve sınırların anlamını yitirmiş, insanlığın ortak değerlerinin etrafında tüm dünyanın şekillenmiş olduğu bir dünya vatandaşlığı fikrinin öne çıkmasını sağlamıştır.

Sanayi Devrimi'nin çok boyutlu etkisinden sonra Batı'daki ulus-devletler modernleşme politikası izlemiştir. Bu modernleşme adımlarının ardından Batı'da sekülerlik ve akıl ön plana çıkmıştır. Gürsoy Akça, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet* (2003) adlı çalışmasında modernleşmenin tanımını yapmıştır. Akça, modernleşmenin bilim, sekülerlik ve akıl ile olan bağına dikkat çeker.

Modernleşme; bilimsel bilinç, seküler bakış açısı, araçsal aklın üstünlüğü, olgu-değer farklılaşması, bireyci benlik kavrayışı, sözleşmeye dayalı toplum anlayışları, piyasa güdümlü sanayi ekonomilerinin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması, bürokratik devlet anlayışı, hukuksal ilkeler, medya, artan hareketlilik, okur-yazarlık ve kentleşme gibi zihinsel ve toplumsal dönüşümleri, faydalı ve kaçınılmaz gören ve bu dönüşümlerle karakterize olan bir süreçtir. (Akça, 2003, s. 74)

Modernleşme teorilerinde sosyo-ekonomik değişimin öne çıkarıldığını belirten Akça, modernliğin klasik kuramcılara göre modernliği getirenlerin toplumsal hayatın edimcileri olduğunu söylemektedir. Bu kuramcılara göre, modernliğin siyasal biçimi ulustur. Bütünleşmiş olan ulusal uzam, gelenek, görenek ve farklılıkların yerini aklın ilkelerini almıştır. İkinci toplumsal edimci olan işletme yardımıyla, bilim üretim tekniği haline bürünmüştür. Üçüncü toplumsal edimci ise tüketimdir. Tüketimde gelenek ve göreneklerin mal ve hizmetlere yüklemiş olduğu simgesel anlamlar somut değildir, aksine soyutlaşmıştır. Milliyetçilik geleneğin toplumda yer edinmesini sağlar. Ulus-devletler milliyetçi refleksler benimser. “Öyle ki ulus-devletler, toplumsal bütünlüklerini tehdit eden farklılıkları keskinleştirici talepler karşısında milliyetçi tepkiler geliştirmektedir” (Akça, 2011, s. 129). Modernleşmenin baş edimcisi olan ulus, kültürle önemli bir ilişki içindedir. Ulus-devletlerin okulları aracı kılmasıyla ulusal kültür yaratılmaktadır. Yaratılmış olan bu ulusal kültür ulusal bilincin oluşmasını sağlamaktadır. Akça'nın (2003, s. 75) bakış açısına göre, ulusal bilinç topluma ait olan kolektif kimliğin bireye benimsetilmesidir. Toplumun kolektif kimliğini bireyin kabul etmesiyle ulusal bilinç yayılmaktadır.

Kültür ve kimlik hakkında geniş açıklamalar söz konusudur. Mardin'e (2000, s. 21) göre kültür, siyaset, hukuk, eğitim, sanat ve teknoloji alanlarında toplumların kendileri özgü özelliklerini kapsamaktadır. Gürsoy Akça'nın hem kültür hem de kimlik hakkında görüşleri mevcuttur. “Kültür, tikelci bir karaktere sahiptir. Bir bütünü daha küçük olan parçasının değerler ve pratikler dizisini ifade eder. Kültür, kendisi ile aynı şeyleri hissetmeyen ya da yapmayan başkalarının aksine bazı kişilerin hissettikleri ve yaptıkları şeylerdir” (Akça, 2003, s. 75). Gürsoy Akça kimlik tanımlamasında görülen durum hakkında değerlendirmede

bulunmuştur. “Kimlik tanımlaması kültürel farklılıklar temelinde belirginleşir” (Akça, 2005a, s. 19). Kültürlerin meşrulaşmasında evrensel değerlerle uyumluluk önemlidir. Tarih, köken ve din anlayışlarında görülen ortaklık, aynı halka ait olma veya ulusal bilincin oluşmasını sağlamaktadır. Ortak köken, ortak dil, ortak kültür ve ortak tarih ile oluşmuş siyasi topluluk ulusu meydana getirir. Birtakım etkenler bu ortaklıklardan giderek farklılaşmaya doğru gidilmeye yol açmaktadır. Kültürel farklılaşma, kültürel derinleşme ya da kültürel karmaşıklık tüm dünyada görülebilmektedir. Ulus-devletler modern dünya sisteminde önemli bir güç merkezidir. Akça'nın (2005b, s. 267) ortaya koyduğu gibi, siyasi anlamda ulus-devletler akıl ve özgür bireyler merkezinde örgütlenmiştir. Burada Akça ulus-devletlerin siyasi ve ekonomik alanda merkezileşen yapısına dikkat çekmekte, kültürel alanda standartlaşmanın ve hukuksal anlamda eşit vatandaşlık anlayışının bu yapıyı desteklediğini ifade etmektedir.

Ulus-devletler Batı Avrupa'da gelişmiştir. Giddens'in (1994, s. 156-157) bakışıyla, ulus-devletler Avrupa tarihinin spesifik karakteristiğidir. Batı ülkeleri ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında ulus-devletlerin gelişmesi bakımından bir farkın söz konusudur. Hülür (2000c, s. 56) de, Üçüncü Dünya ülkelerinde ulus-devletlerin oluşumunun Batı ülkelerine bağımlı olduğunu söylemektedir. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan gibi çokuluslu devletlerin parçalanması, ulus-devletlerin ilk modern toplumsal entegrasyon şekilleri üzerine düşünmesine yol açmıştır. Günümüzde de milliyetçiliği temel alan bir ulus inşa etme amacı güdülmektedir. Ulusal devletlerin meşruiyetini dil, din ve etnik bakımdan ortaklıklar oluşturmaktadır. Ayrıca, ulusal devlet mensupları biz duygusunu taşır. Ulus-devletlerde bu duygu sürekli tekrarlanmaktadır. Ulus-devletlerin sınırlarının yapılan resmi antlaşmalarla diğer devletlerin birbirini tanımasıyla kesinleşmektedir. Ulus-devletler özgürlüklerini gerekli durumlarda askeri güç kullanarak kanıtlayabilmektedir.

Devletler demokratik ve kapsayıcı olduğu takdirde bireyler yaşadıkları devletlere daha fazla bağlılık hisseder. Akça (2003), modern devletlerin resmi dilleri, has eğitim sistemine sahip okul sistemleri, devletlere özgü davranış kalıpları, karakteristik ordusu, aile yapısı, belirlenmiş yasalarının önemli sacayakları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, ulus-devlet vatandaşlığında iki statünün öne çıktığını ifade etmektedir. Birincisi, vatandaşlık hakkına sahip olmaktır. İkincisi ise belli bir kültüre sahip bir topluma ait olmaktır (s. 76). Eşitlikçi hukuk toplumlarında evrenselci anlayış ön plana çıkar. Kültürel statü, ulus-devletlerde sosyal entegrasyonu gerçekleştiren temel fonksiyon olarak işlev görür. Akça, ulus-devletlerin kültürel bir temele ihtiyaç duymaksızın homojenleştirilmesine örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni vermektedir.

Ulus-devletler vatandaşları için pek çok işlev görmektedir. Genel olarak Gürsoy Akça (2003) ulus-devletlerin işlevleri için vatandaşların iç ve dış güvenliğini sağlama, onlara güvenli ve öngörülebilir yaşam ortamı gerçekleştirme, vatandaşlarında bir mensubiyet duygusu sayesinde kimlik oluşumunu ve bu kimliğin korunmasını sağlama, karar alma aşamasında demokratik olma, sosyal refahı oluşturma olduğunu ifade etmektedir.

Batı ülkeleri ile Üçüncü Dünya ülkeleri küreselleşmeden aynı ölçüde faydalanmamıştır. Hülür'ün (2000a, s. 36) ortaya koyduğu gibi, Batı ülkeleri küreselleşmeyi Üçüncü Dünya ülkelerinden farklı yaşamıştır. Bu durumun nedeni Batılı ülkelerin küreselleşmenin kaynağı olmasıdır. Gürsoy Akça (2003), küreselleşmeyi kapitalist birikimin dünyaya ağırlığını koyduğu bir olgu olarak görmektedir. Küreselleşmede neo-liberalist ekonomi politika uygulamaları ön plandadır. Başka bir deyişle, neo-liberalist politikalar kapitalist toplumsal ilişkilerde belirleyicidir. Küreselleşme, siyasi, ekonomik ve kültürel alanları başta olmak üzere toplumsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu kavram siyasi anlamda, modernleşme döneminin temel siyasi aktörü olan ulus-devletlerin modernleşme adımları atmasına neden olmuştur (s. 76). Bu değişimler devleti bir güç odağı rolünden çıkarmış, ulus ötesi nitelikleri olan faktörlerin de uluslararası ilişkilerde rol oynamaktadır. Ekonomik alanda küresel sermaye güç kazanmakta ve küresel sermaye hızlı bir şekilde ulusal sınırlara gerek duymadan dünyanın herhangi bir yerine

yatırım imkânı vardır. Kültürel anlamda küreselleşme, kitle iletişim araçları sayesinde kültürel homojenleştirme ve tüketim kültürünün yaygınlaşmasına yol açmıştır. Küreselleşme ulusa ait kültürel bileşenleri geri plana itmekte, ancak dünya insanları arasında kültürel sembollerin iletimini hızlandırmıştır.

Küreselleşmenin kültürel boyutunda millilik kavramının yerine bölgesellikler ve yerellikler öne çıkmaktadır. Bölgeselleşme ve yerelleşme olgusunda çoğulculuk anlayışı güç kazanmaktadır. Küreselleşme ile kapitalizmin karı artmaktadır. Akça (2003) küreselleşmeyi Batı modernitesinin farklılıkları ötekileştirmesi olarak tanımlamaktadır.

Modern dünya sisteminde kapitalist dünya sistemi dünyada iş birliğini arttırmıştır. Ayrıca insan, sermaye ve meta dolaşımı artış göstermiştir. Zengin ülkelerden fakir ülkelere giden insanlar kültürel bakımdan asimile olmayabilmektedir. Ancak alt gruplar akışa dahil olduklarında sorunlar yaşanabilmektedir. Alt gruptakiler fakir ülkelere doğru göç etmektedir. Bu gruptakiler gitmiş oldukları zengin ülkenin kültürünü reddedilmesi durumunda asimile olurlar. Gittikleri ülkenin kültürüne katılmak isteklerinde ise dışlanırlar. Sonuç olarak bu alt gruptakilerin azınlık durumuna düştükleri görülebilmektedir. Bu bakımdan küreselleşmenin azınlık sayısında artışa neden olabildiği açıktır.

Küreselleşme ulus-devletleri çok boyutlu etkilemiştir. İletişim, ekonomi, teknoloji, ekolojik ve askeri risklerin görülmesi küreselleşmenin ulus-devletler açısından sorunlarıdır. Küreselleşmeden olumsuz etkilenen ulus-devletler giderek küreselleşmeyi ve uluslararasılaşmayı tercih etmektedir. Ulus-devletler ulusal egemenliğin bir göstergesi olarak para basmakta ve paranın değerini belirleme gücünü elinde tutmuşken, küreselleşmenin bilgiye akışkanlığı sağlaması neticesinde ulus-devletler bu gücü kaybetmektedir. Üretim ve ticaretin küreselleşme ile güç kazanması, finansın uluslararası kimliğe bürünmesini sağlamıştır. Gürsoy Akça (2003), bu durumu devleti merkeze alan ekonomik politığın iflası olarak görmektedir. Ayrıca, mevcut güç yapısının değişme nedeni olarak teknolojik bilginin yayılması olduğuna inanmakta ve bilginin yaygınlaşmasıyla insanların farklı yaşam biçimlerini tanıdığını bu durumun liderlerin inandırıcılığını ve rejimlerin sorgulanmasına yol açtığına dikkat çekmektedir. Ulusal çıkarların ulus-devletlerce savaş yoluyla koruma kozu bilgi teknolojindeki gelişmeler sayesinde geri plana atılmıştır. Ulus-devletler kendilerini sunarken teknolojiden faydalanmaktadır. Gürsoy Akça, bilim ve teknolojideki ilerlemeye küresel bütünleşme açısından olumlu bakarken yerellerin de kendini sunma imkanına kavuşmasıyla toplum çöküş ve parçalanmalara yol açtığına dikkat çekmektedir.

Demokrasi insan onuru kapsamında bireylerin eşitliğini ve özgürlüğünü öne çıkarmaktadır. Devletlerin bireysel özgürlüğü kısıtlayabilme potansiyeli taşıması, demokrasi tartışmalarının merkezinde devletlerin olmasına yol açmıştır. Sivil toplumun lehine devletin gücünün daraltılması demokratikliğin ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Bu demokrasi anlayışında devletin küçük olması, ama etkin bir işlev üstlenmesi planlanmaktadır. Demokratikleşme çabaları ve tartışmaları devlet odaklıdır. Demokratik siyaset, toplumsal ve kültürel farklılıkların siyasal alanda temsil edilmesidir. Kültürel ve siyasal tanınmışlık ulus-devletleri dönüştürebilmektedir. Ayrıca, ulus-devletlerin giderek işlevsizleştiği de göze çarpmaktadır. Akça (2003) devletin millet için olduğunu kaydederken, milletin de devletin varlık ve meşruiyet koşulu olduğunu söylemektedir. Demokrasinin, hakların ve özgürlüklerin anlam kazanabilmesinin devlet egemenliğinin sağlanmasıyla ilişkili olduğuna değinmekte ve bu sayede toplumsal düzen ve gelişmişliğin gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir.

Ulus-devletler modern şartlara uyum sağlamak adına dönüşüm yaşamıştır. “Dolayısıyla hem milliliğe ait vasıfları hem de modernliğe ait vasıfları barındırırlar. Bu bakımdan onların modern milli devletler şeklinde tanımlanmaları uygun olacaktır” (Akça, 2013a, s. 480). Ulus-devletlerin yanı sıra milli devletlerin ne olduğunun anlaşılması da önem arz etmektedir. Milli devletlerin bir kurucu asabiyeleri vardır. Milli devletlerin daha ileri ve rafine olmuş hali ise

ulus-devletlerdir. Akça Göktürk, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerini milli devlet olarak konumlandırmıştır. Ayrıca, ulus-devletleri daha kırılğan olarak görmektedir.

Osmanlı'nın askeri ve idari alanda 18. yüzyılda başlamış olan değişim hareketlerinde Batı'dan etkilenilmiştir. Osmanlı'nın askeri ve siyasi alanlarda üstünlüğünü yitirmesini bu değişimlerin yapılma nedeni olarak kabul görmektedir. Osmanlı'da değişimlerin yapılma nedeni, Batılı ülkelerin askeri ve teknoloji alanlarında üstün olmasıdır. Batılı ülkelerinin askeri ve teknolojik alanlarda üstün olması, diğer ülkelerin kendilerini geliştirme yolunu seçmesine neden olmuştur. Batı'nın teknolojisi ve kültürü doğrultusunda Osmanlı'nın toplumu ilgilendiren alanlarda yapılan yenilikler küreselleşmenin ilk adımları olarak görülmektedir. Bu süreçte Batı imgesi ile yeni bir öz kimliğin inşa edilmeye çalışılmıştır. Öz kimliğin inşa sürecinde öz değerlerin korunması gerektiği görüşü de ortaya çıkmıştır. Gökalp'e (1992, s. 306) göre, her kültür ve kimlik kendi özünü korumalıdır.

Eski gücünde olmadığını kabullenen Osmanlı, gücünü yeniden kazanabilmek adına Batılılaşma politikası izlemiştir. Osmanlı'ya güç kazandırmak ve Batı'nın yayılmacı amacına karşı koymak adına Batılılaşma için çaba harcanmıştır. Bu değişim anlayışında farklı yaklaşımlar da olmuştur. "19. yüzyılda Batının olduğu gibi kabul edilmesi görüşüyle Batılı değerleri toplumsal ve kültürel gelenekler içinde yeniden şekillendirilmesi görüşü, iki farklı değişim anlayışını temsil eder" (Akça & Hülür, 2004, s. 264). Ayrıca, Tanzimat'tan beri tepeden aşağıya değişimlerin yaşandığı ve kaza ve kader anlayışının yerine emek ve zamanın ağırlık kazandığı çalışmada vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle, akılcılık ve pozitivizm önemli yer tutmaya başlamıştır. Bu durumla ilişkili olarak zayıflamış olan devletin yeniden güçlenmesi açısından bu yenileşme çabaları yararlıdır. Yenileşme ile güç kaybedenlerin İslam kültürünü ve değerlerini korumayı öne sürdüğü ve bilim ve teknolojinin önemini kavrayamadıkları görülebilmektedir.

İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı'da Batılılaşma hareketleri devam etmiştir. Akça ve Hülür (2004), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batı'nın dünya görüşünü Batı'nın başarılı ve üstün olmasına gerekçe olarak gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Batılılaşma çabalarının sonuçsuz olduğunu iddia edenlerin, kendi kültürel değerlerimizin ihmal edildiğini ve Batı'nın değerleri doğrultusunda düşünce sistemimizin değiştiğini ileri sürdüklerini kaydedilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, Batı'nın bilimsel ve teknolojik değerleriyle uyumlu bir şekilde bağımsız bir ulusal kimlik oluşturmayı hedeflemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki reformlar bu yolu izlemiştir. Bu değişimler, dönemin şartlarına ayak uydurmak için yapılmıştır. Kendiliğinden değişmeyen geleneksel yapı lider kadronun öncülüğünde reformlarla değiştirmek güçsüzlerin söz sahibi olamadığı ya da sömürgeleştirildiği modern dünyada bir zorunluluk haline gelmiştir (s. 268). Cumhuriyet'in kurucuları modern dünyada yer almak adına gereken adımları atmış ve belli bir ideolojiyi benimsemiştir. Bağcı'nın (2004, s. 200) belirttiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisi ve izlediği politikalar Türkçülük ve Batılılık esasına dayalıdır.

Teknoloji ve bilimdeki gelişmeler toplum yapısının değişmesine neden olmuştur. Akça ve Hülür (2004) tarafından ulusal bağımsızlığın sağlanmasını gerçekleyen teknolojinin ve bilimin gelişmesi adına geleneksel toplum algısının dönüşmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak, bu çağdaşlaşma politikaları Osmanlı'dan beri varolan bir sorunla karşılaşmıştır (s. 268). Modernleşme karşısında toplumsal yapının direndiği görülmektedir. Modernleşme Tanzimat reformlarıyla 18. yüzyılda başlamış ve çağdaş Cumhuriyet'in izlediği politikalarla ileri götürülmüştür. Modernleşme teknolojik ve bilimsel gelişmeleri mecbur kılmıştır.

Küreselleşme ekonomik ve kültürel alanlarda toplumları etkilemiştir. Çok yönlülüğün ve çoğulcu bir anlayışın artmasında küreselleşmenin payı fazladır. Küreselleşmenin neoliberalizmle bağı dikkat çekicidir. "Ancak günümüzde küreselleşme yüz yıl önceki neoklasik ekonominin bugünkü mirasçısı olan neoliberalizm yoluyla belirli bir toplumsal ve ahlaki imgelemi yayar: Birbirinden kopuk, ayrı bireyler olarak yaşayabiliriz ve yaşamalıyız" (Akça & Hülür, 2004, s. 272). Modern tarihte toplumların modernleşmesinde emperyalizmin ve

sömürgeciliğin rolü ön plana çıkar. Bu çalışmada küreselleşmenin fazlaca modernite ürettiği ve bu modernitelerin jeopolitik, ekonomik ve küresel erişim bakımından aynı oranda olmadığı kaydedilmektedir. Birbirine uzak olan toplumların aynı küresel sisteme dahil olduğu küreselleşme, modern teknolojinin yardımıyla dünya genelinde toplumsal ilişkilere olanak sağlamıştır.

Kültürler dünya çapında etkileşime girdikçe çatışmalar yaşanabilmektedir. Ancak, Akça ve Hülür (2004) bu durumun yaşanmasına karşın medeniyetler arasında çatışmaya yol açacağı görüşünde değillerdir. “Toplumların ve kültürlerin modernleşme sürecinde yeniden tanımlanmaları ve yaratılan iç farklılaşmalar Huntington’un (1996) ileri sürdüğü gibi bir medeniyetler çatışmasına yol açmaktan uzaktır. Çatışma bütünsel bir medeniyet çapında değil Barber’in (2003) ortaya koyduğu gibi yerel ve bölgesel düzeylerde sürmektedir” (s. 276-277). Kapitalizm ve teknolojinin dünyada farklılıklar meydana getirdiğini, farklı medeniyetlerin mitinin farklılıkları oluşturan yaşam değerleri ve pratikleri yok ettiğinin göz ardı edildiğine değinilmektedir.

Osmanlı-Türk toplumundaki değişimlerle birlikte birtakım fikir karşıtlıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı-Türk toplumunun yaşadığı değişim süreçlerinin anlaşılmasında modern-geleneksel, Doğu-Batı, bireycilik-bütüncülük gibi ayrımlar önemlidir. Özellikle Doğu-Batı ayrımı Türk toplum düşüncesinin anlaşılmasında büyük bir yer tutar. Bununla birlikte, günümüzde küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde toplumlar arasındaki benzerliklerin arttığı görülebilmektedir. Akça ve Hülür (2004) Osmanlı Türk yazınında Batı’nın küreselleşmeyi yönlendiren başat güç olduğuna inanıldığını ifade etmektedir. Bu bakımdan çağdaşlaşma sayesinde medeniyet ayrımının geçersizleştiğini ifade edilmektedir. Daha özel olarak modernleşme ve teknolojik gelişmeyle birlikte toplumsal ve kültürel farklılıkların zayıfladığı, bunun yanında toplumlar arasındaki benzerliklerin arttığı fikri Türk toplum düşüncesinde daha fazla kabul görmüştür. Gelenekleri dönüşen ve modernleşen toplumlarda dönüşüm sürecinde kültürün ve kimliğin keşfedildiği, tanımlandığı ve inşa edildiği öne çıkmaktadır. Ayrıca modernleşme ve değişim döneminde inşa edilen öz kimlik, geçmişin öteki olanla karşılaştırılarak bir kimlik oluşturulur (s. 277). Öz kimlik ötekenden farklılaştırılarak vurgulanır. Bu bağlamda Türk, Osmanlı ve Doğu imgeleri sadece Türk, Osmanlı ve Doğu meselelerinde uzman olmuş Batılı yazının orijinal üretimi olarak kabul edilemeyeceği görüşü ortaya çıkmaktadır.

Teknolojinin ve bilimin Batı’da büyük bir ağırlığı söz konusudur. Akça ve Hülür (2004), Türk toplumsal düşüncesinde de Batı imgesinin daha fazla teknoloji ve bilim ağırlıklı olduğu vurgulamaktadır. Küreselleşmenin teknoloji ve liberal piyasa aracılığıyla dünyaya yayıldığını belirten çalışmada, özgün kültürel değerleri tehdit ettiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca özgünlüğün Batı imgesi doğrultusunda indirgenildiği dile getirilmektedir. Bu bakımdan bilim-teknoloji, kapitalizm ve sömürgecilik Batı imgesiyle çoğunlukla ilişkilendirilmiştir. Batı merkezlilik sorunu hem modernleşme hem de küresel modernleşme için söz konusudur (s. 278). Osmanlı’da küreselleşmenin Batı imgesi içerisinde değerlendirildiği görülebilmektedir.

Toplumlar kendi içinde türlere ayrılmaktadır. Gürsoy Akça (2017) iki tür toplum tipine dikkat çekmektedir. Demokratikleşen ve demokratikleşmekte olan toplumlar olarak görüşünü aktaran Akça, iki toplum tipinde de demokrasinin şekli ve işleyiş tarzında farklılıklardan dolayı sorunlarla karşılaşıldığını belirtmektedir. Akça ve Vurucu (2016d, s. 473) demokrasi söyleminin Batı modernitesinin Batı-dışı toplumları etkileyecek şekilde kullanıldığını dile getirmektedir. Demokratik toplumların demokrasinin içeriğini ve kapsamını devamlı zenginleştireceğine inanılmaktadır. Demokrasiler toplumlar için yönetilme ihtiyaçlarını karşılık gelen en iyi sistem olarak kabul edilmektedir. Akça’ya (2017) göre demokratikleşme kavramı, kurumsal olarak demokratikleşmemiş ve yerleşmiş bir demokrasi kültürü oluşturamamış toplumların bu eksikliğini giderme çabasıdır. Ayrıca, Beetham’ın (2005, s. 1)

belirttiği gibi, demokrasiye karşı olan yoktur ve büyük bir kesim demokratik olduğunu ileri sürmektedir.

Kültürel unsurların oluşturulması ve geliştirilmesi kültürel süreçlerin işlemesine bağlıdır. Akça (2017) bu nedenle siyasal alana ait olduğunu inandığı demokrasinin yerleşik olabilmesi adına demokrasi ilkelerinin bireyler tarafından benimsenmiş olması gerektiğine inanmaktadır. Bu benimseme kültürlenme ile gerçekleşebilmektedir. Demokrasinin sağlam olabilmesi adına ailede kültürlenme süreci önemlidir. Akça demokrasinin aile, arkadaş topluluğu ile daha geniş topluluklar için bağlayıcı kurallar ve politikalar hakkındaki kararlar ile ilgili bir kavram olduğu görüşünü savunmaktadır. Demokratik ve özgür toplumlar ortak olan çıkarları uzlaştırma konusunda başarılıdır. Demokrasi insana değer veren bir kavramdır. İnsan onuru, demokrasinin ilkelerinde yer almaktadır. Bu bakımdan demokrasilerde insanların aldıkları kararlarda vesayet kabul görmemektedir. Demokrasi hükümet sistemini çağrıştırmakta ve onu anlamlandıran bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Demokratik hükümet sisteminde yönetenlerin özgür ve adil seçimlerle seçilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca, yönetilenlerin bilgili ve bilinçli olması gerekmektedir.

Demokrasilerde birtakım özgürlüklerin sağlanmış olması gerekmektedir. Bu durum demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için önem taşımaktadır. “Bunun için basın, dernekleşme, toplantı, seyahat, din ve vicdan özgürlüğü vb. temel kamu özgürlükleri sağlanmış olmalıdır. Ayrıca iktidar sahipleri muhalif partilere ve kişilere karşı mutlaka saygı içinde bulunmalıdırlar. Bu saygı polis vb. baskı araçlarının muhaliflere karşı kullanılmaması şeklinde tezahür eder” (Akça, 2017, s. 235). Demokrasilerde farklılıklar hoş görülmektedir. Touraine’in (1997, s. 45) ortaya koyduğu gibi, demokrasilerde bireylerin temel hakları güvence altındadır. Demokrasilerde özgürlüklere ve farklılıklara saygı duyulur. Vesayet uygulamaları demokrasiye zarar vermektedir. Demokrasilerde bireylerin kesinlikle özgür olması gerekmektedir. Halk egemenliğinin garanti olması adına bireylerin özgürlüğü sağlanmalıdır. Demokrasinin işleyişinde insan unsuru çok büyük bir yer kaplamaktadır. Bunla ilişkili olarak insanların demokrasi kültürüne sahip olması demokrasinin sağlıklı işlemesi açısından önem taşır. Bireysel yetkilerin ve yargıların siyasilere ve genel olarak seçkinlere devredilmesi demokrasilere zarar vermektedir. Bu durum ise demokrasinin sürdürülebilirliği açısından sorun yaratabilmektedir.

Demokrasi bireylerin devlete daha çok bağlanmasını sağlamaktadır. Demokrasisi sağlıklı işleyen devletler, diğer devletlerden daha fazla gelişmiş olarak kabul edilmektedir. Demokratik toplumlarda toplumsal iyilik ve bireyin kendi çıkarı doğrultusundaki iyilik benimsenir. Akça’da (2017) öznenin yeniden yapılandırılmasını biçimlendiren akıl ve bilimin yönlendirici işlevi olduğu görülmektedir. Ayrıca modern bireyler özgün, kültürel ve evrenselliği benimsemiş olarak kabul edilmekte ve iktidarın mahiyetinin değişerek daha az görünen ama daha çok dönüştüren bir yapıya büründüğüne dikkat çekmektedir. Bu fikirlerin yaygınlaşmasında küreselleşmenin de payı oldukça fazladır. Küreselleşmenin sonuçları 20. yüzyılda etkisini hissettirmiştir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında bilişim ve iletişim teknolojilerindeki medyana gelen gelişmeler, insanların, ürünlerin, bilginin ve imajların, küresel dolanımda etkileşimde olağanüstü yoğunlaşmayı getirmiştir (s. 237). Bu yoğunlaşma kültürel sınırları, aidiyetleri ve bireysellikleri tekrar yapılandırmakta ve tüm yapılanma iddialarını anlamsızlaştırmaktadır.

Teknolojinin gelişimi insanları pek çok açıdan etkilemiştir. Gürsoy Akça (2017) medya teknolojilerinin insanların tutumunu ve davranışlarını dönüştürerek belirli bir insan tipi oluşturduğunu ve bu tipin ideal tip olarak sunulduğunu kaydetmektedir. Medya teknolojilerinin demokrasinin tahakkukunun sağlanması için dile getirilen söylemlerle zihinler, tutumlar ve davranışlar dönüştürülmek istenmekte ve belli insan tipi öne çıkarılmakta ve insanlar için ‘ideal tip’ olarak anlatılmaktadır (s. 239). Bu tipin tahakkuku için yapılan her girişimin bireylerin belli oranda biçimlenmesine ve söylem sahiplerinin iktidarlığının pekiştirilmesine yol açmaktadır. Dönemin koşullarının değişmesi bireyleri dönüştürmektedir.

Demokratik sistemlerde demokratik bireyin var olmasını önemlidir. Bu bireylerin iradesinin ve vicdanlarının vesayet altında olmaması demokrasinin gelişmesini sağlar. Akça, demokratikleşme yolundaki toplumlarda görülen sorunlardan biri olarak bu bireyin nasıl meydana getirileceği olarak görmektedir. Başka bir deyişle, demokratik bireyin oluşturulması sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Akça, bir kültür sorununun bu sorunun doğmasına neden olduğunu işaret etmektedir. Akça sağlam bir demokratik kültür kodunun ailedeki birincil kültürleşmenin rol oynadığını kaydetmektedir.

Kültür, her toplumda görülen ve dinamik bir kavramdır. Kültür sayesinde geçmiş kuşaklar ve gelecek kuşaklar arasında bağ kurulur. Kültür, içinde bulunduğu çevrede öğrenilir ve sonrasında gelecek kuşaklara öğretilir ve aynı zamanda eğitim aracılığıyla yeni kuşaklara aktarılır. Kültürde eğitimin rolü dikkat çekicidir. Eğitimin yanı sıra soyut değerler de kültür için önem taşımaktadır. İnsan davranışlarında kültür ile soyut değerler, inançlar ve algılar etkilidir. Gürsoy Akça (2017) kültür hakkında sosyal bilimlerde çok fazla tanımı yapıldığını ve değerlerin ve inançların toplum tarafından uygun görülen ve toplum üyeleri tarafından paylaşılan davranışlar oluşturduklarını vurgulamaktadır. Ayrıca, kültürün ‘temel kişilik’ oluşturmasını ‘demokratik kişilik’ olarak görmektedir. Demokrasi ilkelerinin hayata geçirilmesinde demokrasinin kültür haline gelmesi çok önemlidir. Bu durumun gerçekleşmesi adına birey özgün tecrübesiyle demokratik olan değerleri benimsemelidir. Kültürel kodların yerleşmesi adına birincil sosyalleşmenin temel araçları olan aile ve yakın çevre büyük bir rol oynamaktadır.

Ailedeki kültürleşmenin her bir aileye özgü kültürleşmedir. Bireyin demokrasi kültürünü edinmesinde ailenin rolü dikkat çekicidir. Aile toplumsallaşma döneminin başat toplumsallaştırıcısıdır. Aile ortamında çocukların düşünen ve düşünceye saygılı olması gerekmekte ve ailenin çocuğu birey olarak hazırlayıcı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumla ilişkili olarak çocukların aile ile ilgili konularda düşüncelerini dile getirebilmesi, aile sorunlarının çözülmesinde iş birliği yapabilmesi, sorgulaması, eleştirmesi değer taşır. Ailede çocuğun kendi yolunu belirlemesi adına gereken gücün sağlanması gerekir. Çocukların yetişkinmiş gibi görülmemesi sağlanmalıdır. Ailenin demokratikleşmesi için anne ve babanın yaklaşımları önemlidir. “Dolayısıyla toplumsal koşulların demokratikleştirilmesine aileden, ailenin demokratikleşmesine anne babanın davranışlarından başlanmalıdır” (Akça, 2017, s. 242). Ailenin farklı görüşlere tahammüllü ve duygu kontrolünde başarılı olması gerekir. Bu durum çocuklarda daha az baskının oluşmasını sağlamakta ve çocukların daha fazla kendini ortaya koyabilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu noktada bu durumun gerçekleşmesi demokrasinin varlık nedeni olarak kabul görmektedir.

3. Demokrasi ve çokkültürcülük sorunu

Genel anlamda demokrasi, eşit vatandaşlık veya insanların seçimlerle temsil edilmesi olarak kabul edilir. Demokrasilerde vatandaşların özgürlüklerinin hukuk yoluyla koruma altına alınması büyük önem taşır. Hukukun üstünlüğü demokrasilerin vazgeçilmezidir. Demokrasilerde ayrımlıklar ve benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da önemsenmektedir. Bu farklılıkların korunmasına büyük önem verilmektedir.

Belli bir toplumda yaşayan bireylerin haklarının korunması demokrasilerin sağlıklı işlemesi bakımından önemlidir. Demokrasinin sağlıklı olması bireylerin siyasi haklarının korunmasıyla orantılıdır. Gürsoy Akça’ya (2013b) göre demokrasi, bir grup adına bağlayan kuralları olan ve politikalar hakkında alınan kararlar ile ilgili bir kavramdır. Demokraside siyasal alan ve bireysel alan kavramları önemli yer tutmaktadır. Bir toplulukta ortak ve bağlayıcı niteliği olan kararlar, en geniş manada ‘siyasal alan’ı oluştururken başkaları adına bağlayıcı niteliği olmayan kararlar ve tercihler ise ‘bireysel alan’ı meydana getirir (s. 68). Demokrasi ortak yaşam hakkındaki kararların ya da kuralların alınma biçimi ile ilişkilidir. Siyasal eşitlik ve halk denetimi ilkeleri insanlıkla birlikte düşünülmelidir. İnsan onuru

düşüncesi ve insanın kendi kaderini belirleme kapasitesi demokrasi ilkelerini oluşturmaktadır. Birey merkezli demokrasiler, herkesin düşüncesini özgür bir şekilde sunarak ortak iyinin tahakkukunu hedeflemektedir. Demokratik bir sistem, toplumu ilgilendiren kuralların ve ilkelerin meydana getirilme şekliyle yakından ilişkilidir. Demokrasi bireyleri özgürlüklerin yanı sıra haklarla da donatmıştır. Bu hakların sağlanmaması halinde ise bireyler göç etme, direnme ya da ayrılma yolunu seçebilmektedir.

Devleti toplumsal varoluşun en üst seviyesi olarak gören Gürsoy Akça (2013b), toplumsal düzenin gerçekleşmesi için devlete gerek duyulduğunu belirtmektedir. Özgürlüğün teminatı bakımından devletin önemi oldukça fazladır. Ülke, millet ve egemenlik kavramlarıyla dile getirilen devletin aynı zamanda işleyen bir hukuk sistemine sahip olmasıyla toplumsallaşmayı gerçekleştirmektedir.

Batı ülkeleri zaman içinde sosyal ve ekonomik dönüşümler geçirmiştir. Gürsoy Akça (2013b), Ortaçağ'a ait olan Batı ideallerinin zamanla sosyal değişimlerin yanı sıra ekonomik değişimlerin de etkisiyle geçerliliğini yitirdiğini ve bu durumun Batı'da siyasal yapılanmanın işlevsizliğini gösterdiğini ifade etmektedir. Din birliği ideali dönemin şartları doğrultusunda zayıflamış ve ulusal kimlikleri öne çıkaran ulus-devletler canlanmıştır. Protestanlık ve milli kiliseler gibi Katolisizm gibi dinsel hareketlerin kendini göstermesiyle Avrupa'daki milli devletleşme süreci desteklenmiştir (s. 72). Din birliği idealinin dayanıksızlaşmasında Türk-İslam tehdidinin zayıflaması da etkili olmuştur. Milli bilincin gelişmesinde sanayi devrimi ve bu devrimin neticesinde okumanın işlevselleşmesi büyük pay sahibidir. Avrupa'da ulus-devletlerin ortaya çıkışında kolonilerin ötekileştirildiği görülmüştür. Her milletleşme sürecinde bir ötekiye gerek duyulmuştur.

Gürsoy Akça'nın (2013b) değindiği kavramlar arasında 'nesep asabiyesi' yer almaktadır. Yeni milliyetçi bir tarih anlayışının getirilmesinde ve milliyetçi bir tarih yaklaşımında ulus-devletlerin özü nesep asabiyesinde temellendirilmiştir. Tarih milli bir bakış açısıyla irdelenmekte ve milli tarihçiler milletlerin tarihi derinliklerini ile zenginliklerini öne çıkarmaktadır. Tarihi ve dilsel derinliği olmayan ve heterojen bir yapısı olan milletlerin milliyetçilerinin tarihi araştırmaktan ziyade tarihi inşa etme güdüsünü taşır. Nesep asabiyesi ulus-devletlerde büyük işlev görür. Bu kavram, sadece ulus-devletlerle ilişkilendirilmeyip tüm devletlerde görülen bir sosyal öz veya çekirdek olarak kabul edilmelidir. Milli devlet-ulus-devlet ayrımının açıklığa kavuşmasında bu kavramın rolü vardır. 'Nesep asabiyesi', toplumsal-siyasal gereklere yönelik işlevsel yapıları destekleyici potansiyel taşır yeni anlayışlar doğurmuştur. Bu bakımdan milli devlet, belirli bir asabiye benimsenmiş, bu asabiye üzerine kurulmuş ve korunan ve devlet zorda kaldığında çoğunluğun dağıldığı bir ortamda sadece devletin kan bedeli ödemek adına bu asabiye benimsenmişlerin çağırdığı devlettir. Ulus-devletler ise milli devletlerin rafine olmuş biçimleridir, başka bir deyişle milli devletlerin belli tarihi şartlardaki görünümüdür (s. 72-74). Akça Göktürk, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerini kurucu asabiye sahip olmaları bakımından milli devletler olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, milli devletler evrensel/kapsayıcı olarak kabul görmektedir.

Ulus-devletlerin işlevleri ve ulus-devletler hakkında eleştiriler söz konusudur. Ulus-devletlerde bir etnik unsur etrafında ortak köken, gelenek, kültür temelinde toplumsal zemin yaratma çabası görülmektedir. Bu durum ulus-devletleri tanımladığı gibi, ulus-devletlerin eleştirilmesine de yol açmaktadır. Bu duruma örnek olarak Akça (2013b), Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan göçmenlerin 'Amerikalı' yapıma çabasını göstermektedir. Amerikanlaştırma projesinde Amerikan değerlerini benimseyen bir toplum meydana getirme öne çıkmakta ve toplumsal değerlerin haricinde kalmış toplulukların çeşitli güç araçlarının kullanılmasıyla ana kültürel gövdeyi benimsemeye zorlanıldığı göze çarpmaktadır. Akça, bu uygulamaları demokratik ilkeler açısından kabul edilemez bulmaktadır.

Ulus olma sürecinde ortak soy bağı öne çıkmaktadır. Smith'in (1991, s. 21) işaret ettiği gibi, her ulus ortak soy mitine dayanır. Soy mitleri bir ulusun bir siyasal topluluk olmasında

önemli rol oynamaktadır. Bir anavatan, ortak köken ve soy mitlerinden yoksun bir ulus olma çabasının amacına ulaşamayacağını vurgulayan Gürsoy Akça (2013b), ulus/toplumun vatandaşlık ve soykütüksel değerler üzerine dayandığını ifade etmektedir. Ancak vatandaşlık ve soykütüksel değerlerin birinde bile görülebilecek zafiyetin toplumsal birliği olanaksız kılacağına dikkat çekmektedir. Ayrıca, ulusun soykütüksel bağlamının önemi açısından Singapur ile Malezya'nın ayrılmasını örnek olarak sunmaktadır. Büyük bir kısmı Çin asıllı olan Singapur nüfusunun sebep olduğu sosyal ve ekonomik uyumsuzluk ve bu durumun yol açtığı rahatsızlık, Malezya Parlamentosu tarafından Singapur'u federasyon dışında bırakmasına neden olmuştur.

Ulusal kimlik tanımlamasında öne çıkan unsurlar hakkında birtakım görüşler mevcuttur. Kimlik tanımlamalarında ötekiler ve yabancılar oluşturularak farklılık unsurları öne çıkarılmaktadır. Palmer'ın (2001, s. 144) ortaya koyduğu gibi, ulusal kimliklerde aidiyetlik ve aynılık düşünceleri destekleyici rollerdedir. Ulusal kimliklerde süreklilik unsuru, ulusun geçmişten bugüne uzanan bir varlık olarak anlaşılmasına katkıda bulunurken farklılık unsuru da toplulukların kendilerine özgü tarihini, toprağını, kültürünü ortaya koymaktadır. Bu iki unsur ulusal toplumda yer alan üyelerle ötekilerin ayrılmasına neden olabilmektedir (Akça, 2013b, s. 76).

Bir devlette yaşayan bireyler arasında eşitliği sağlamak çok önemlidir. Devletin karşılıklı dayanışmayı sağlayabilmesi adına egemenliğinde bulunan tüm vatandaşlara eşit mesafede bulunması gerekmektedir. Mensubiyet şuuru veya milli bilincin yanı sıra mitler, semboller ve söylemler tarihi-kültürel bir öbeğe eklenerek bir siyasal toplumun vatandaşlığı yolunda toplanan ulus ortaya çıkmaktadır. Ulus-devletlerde bir halkın kültürel açıdan benzerlikler taşıması veya milletleşmesi ile demokratik etkinliğinin olması önem taşımaktadır.

Devlet ve demokrasi birbirini besleyen iki kavramdır. Gürsoy Akça (2013b) devlet-demokrasi ilişkisi hakkında demokrasinin kamu yararına ortak iyiyi gerçekleştirmek için temel bir unsur olduğunu belirtmektedir. Birey demokrasilerde başrolde ve işleyen bir hukuk devleti demokrasilerde büyük önem taşımaktadır. Liberalizmin dahiliyle ulus-devletlerde demokrasi için sınırlı devlet ilkesinin uygulanmasına işaret eden Akça, özel alan kavramı hakkında görüşünü açıklamıştır. Akça özerk alanda özellikle devlet tarafından sosyal ilişkilerin siyasallaştırılmamasının demokratik devlet olunması adına önemli görmektedir.

Her devletin oluşum aşamasında önem hiyerarşisi söz konusudur. Bu hiyerarşide devlet birey öncedir, ancak millettten sonradır. Millet için olan devletin amacı milletin ortak iyiliğini oluşturmak ve korumaktır. Devletin varlığını güçlendiren güç olarak demokrasi göze çarpmaktadır. Devletin millete hizmet etmesinde ve haklarını korumasında demokrasi önemli bir çatıdır.

Bir devletin demokratik vatandaşlık ve sorumlu hükümet kavramlarını yaşatması adına idari ve hukuksal düzenin sağlanmış olması gerektiğini belirten Gürsoy Akça (2013b), halkın siyasal iradesinin siyasal yaşamda pratiklik kazanması için işleyen/etkili bir devlet mekanizmasının oluşturulması gerektiğine dikkat çekmektedir. AIDS gibi salgın hastalıklarla ve yoksullukla mücadele karşı başarı gösterilememesinin nedeni devlet kurumlarının ve programlarının yetersizdir. Bu hastalıklarla ve yoksullukla mücadele eden ülkelere yardımın kurumsal gelişimlerine ve kaynak kullanımlarını sağlayacak biçimde yapılması bir zorunluluktur (s. 79).

Klasik liberal demokrasi hakkında bireyleri tam olarak kapsamadığı için eleştiriler yapılmaktadır. Klasik liberal demokrasi bireylerin sosyal çevresini ihmal ettiği için eleştirilmektedir. Bireyin kimliğinin oluşmasında kültürel çevre önemli rol oynar. Demokratik sistemin bireysel hakların yanı sıra kültürel hakları da kapsamı gerektiğini ifade eden Akça (2013b), bu demokrasi anlayışının ulus-devlet sistemi adına çelişkili olacağına dikkat çekmektedir. Çünkü ulus-devletler toplumsal farklılıkları göz ardı etmektedir. Ulus-devletlerde

hâkim kültür benimsenirken farklı olan ötekileştirilip dışlanmaktadır. Devlet ideolojisine konu olunan bu dışlanma bu sayede pekiştirilir.

Küreselleşme modernite ve postmodernite algısını değiştirmiştir. Modernitenin siyasal-toplumsal yapılanmasının özellikle küreselleşme ve postmodernite zamanlarında büyük ölçekli değişimler meydana getirmiştir (s. 81). Postmodernizm ve küreselleşmeyle birlikte modernizmin bütünlükçü söylemleri eski güçlerini kaybetmişlerdir. Bu gelişmeyle birlikte sosyal alandaki farklılıklar üzerinde bir odaklanan anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu durum toplumsal yapıda çokkültürlülüğe yol açmış ve kültürel açıdan farklılıklar siyasi temsil sorununu doğurmuştur. Gürsoy Akça (2013b) Kanada'nın Quebec örneği üzerinde durmaktadır. Kanada farklılıkları koruma doğrultusunda çokkültürcülük politikası izlemiş ve Quebec'lilerin farklılıklarını korumaktadır. Egemenlik isteyen Quebec'liler, Quebec kimliğinin etnik bakımdan değil, ulusal bir kimlik olarak tanınmasına öncelik vermiştir. Ayrıca Quebec'liler kendilerini Kanada'yı kurmuş iki kurucu ulustan biri olarak görürken İngiliz Kanadalılar ise Quebec'in farklı olduğu iddiasını reddetmektedir (s. 86-87). Bu bağlamda çokkültürlülük politikası demokrasinin sağlam olduğu yerlerde uygulanabilmektedir. Akça'nın (2016a, s. 541) belirttiği gibi, demokrasi, insan hakları, eşitlik, adalet gibi kavramlar çokkültürlülük ile ilişkilendirilmiştir. Kanada demokratik, insan haklarına saygılı ve vatandaşlarının eşit haklarının sahip olmasını önemseyen bir devlettir.

Toplumsal farklılıkların ağırlığını hissettirmesiyle ulus-devletlerde siyasi dönüşümler yaşanmıştır. Gürsoy Akça (2013b) toplumsal farklılıkların isteklerine karşı siyasi farkındalığın arttığını ve bu anlamda çoğunlukçu demokrasi anlayışından çoğulcu demokrasi anlayışına geçmenin toplumdaki farklılık taleplerini dikkate alan siyasal duyarlılığı artırdığını vurgulamaktadır. Farklılıkların siyasal alanda tanınma istekleri demokratiklik zeminine oturtulması demokrasinin sağlıklı işlemesi adına önemlidir. Devletlerin demokratiklik ya da gelişmiş demokrasi gibi özellikler kazanmasında siyasal sistemin çoğulcu olması veya olmaması yeterlidir. Siyasal yapılanmalarda görülen farklılıklar kendi kaderini tayin etme hakkını elde etme ve federasyon yönetimi gibi konuların kendilerini gösterebilmektedir. Kendi kaderini tayin hakkının imparatorlukların parçalanmasında ve sömürge yönetimlerinin sonunu gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özgürleştirici bir ilke olarak kabul edilen kendi kaderini tayin hakkı, ulus-devletlerin toplumsal ve siyasi bütünlüklerini parçalayan bir ilke olarak görülebilmektedir. Bu anlamda, kendi kaderini tayin hakkının geçmişteki anlamı bugün değişime uğramıştır.

Etnik toplulukların sayısının fazla olduğu egemen devletlerde ayrılık fikri ve kendi kaderini tayin hakkı tartışılan konular arasında yer almaktadır. Dilsel farklılık iddiaları, ayrı bir devlet kurma hakkını en kuvvetli meşrulaştırma aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu durum çatışmalara ve şiddete yol açabilir. Demokratikleşme çoğulculuk fikrini benimsemektedir. Akça (2013b) ayrılıkçı hareketlerin meşruiyet zeminini kazanmasında modern toplumlarda görülen 'radikal ötekilik' ve 'öteki' olmanın rol oynadığını ifade etmektedir. Meşruiyet ve haklılık kazanmak için mağduriyet duygularına hitap edilmektedir. Bağımsız devletlerin toprak bütünlüğünü korumaya verdikleri önemin arttığı tarih olarak 1945 yılı dikkat çekmektedir. Bağımsız devletler toprak bütünlüğünün korunmasının önemini 1945 yılı sonrasında fark etmiş ve uluslararası belgelerde kendi kaderini tayin etme hakkının devletlerin toprak bütünlüğünü ihlal edecek biçimde uygulanmaması şeklinde yansımıştır (s. 84). Her toplumsal farklılık iddiasının ayrılma isteğini taşıması düzensizliğe ve istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Siyasal yapıda toplumsal farklılıkların temsil edilmeleri ile ilgili sorunlar, siyasal yapının federal bir yapıya bürünmesini tartışılır kılmaktadır. Bu tartışmaların nedeni olarak ulusal ve etnik açıdan homojenliği savunan ulus-devletlerin, farklılıkların kimlikel ve siyasal taleplerini karşılamaması olarak görülmektedir.

Çağdaş toplumlarda etnik farklılık iddialarının yol açtığı devlet yönetimi biçimlerinden biri de federalizmdir. Gürsoy Akça'ya (2013b, s. 86) göre, federalizm, yurttaş iradesinin birden

fazla kimlikliliğini kabul etmiş ve devletin bireyin kimliklerini tanıdığı ilkesine dayanır. Bireyin merkezi devlete veya eyalete bağlılığını sağlamlaştırması durumunda federal sistemin işleyişinde aksaklıklar yaşanabilir. Aynı zamanda ayrılık federasyonlarda da problemler yaşatmakta, federasyonlarca tanınan özerklikler, farklı etnik kesimleri toplumsal-siyasal yapıya eklemede başarısızlıkla karşılaşmaktadır. Akça (2013b) İspanya’da Zapatero liderliğinde ETA örgütüne karşı yürütülen demokratik özerklik açılımının uzun dönemde halk desteğinin azalmasını sağlasa da kısa dönemde örgütün eylemlerinin artmasına yol açtığını ifade etmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İspanya ve Belçika gibi federal sistemi benimsemiş ülkeler demokratik ve ekonomik açıdan gelişmiş olmasına rağmen ayrılıkçılık fikrinden kurtulamamıştır. Bu bakımdan ulusal yapılanmalar gibi federal yapıyı benimsemiş devletler de ayrılıkçı fikirleri karşılayamamaktadır. Akça (2013b), federal yönetimleri ulusal yönetimlerin zıttı olarak konumlandırmaya karşıdır. Federasyonların ulus-devletlerin benimsediği ilkesel dayanakları uyguladığını belirtmektedir. Federal sistemler toplumsal farklılıklardan kaynaklanarak ulusal kimlik ya da bir üst kimlik meydana getirmeyi hedeflemektedir. Ulus-devletler sosyal bütünlük/millet meydana getirmeyi amaçlarken, federal sistemlerde toplumsal farklılıklardan kaynaklı siyasal açıdan tanınmış bir sosyal bütünlük oluşturulmak istenmektedir. Akça (2013b) ulus-devletlerde bireylerin haklarla donandığını ve ödevlerle sorumlu tutulduğunu belirtmekte ve federal sistemin ise farklı kültürler içerisinde hakların ve yükümlülüklerin eklendiği siyasal yapı olduğunu dile getirmektedir. Ulus-devletlerde kültürel açıdan bağımsız bireylerden bahsedilmemesi nedeniyle eleştirilirken, federal sistemler ise hâkim olan toplumsal dokuya düşman olması nedeniyle eleştirilmektedir.

Bireyleri kapsamayı amaç edinen devletlerin demokrasisi daha gelişmiştir. Kapsayıcı demokrasiler devletlerin gelişmesini sağlamaktadır. Toplumda görülen düşmanlaşarak bölünme, demokrasiye zarar vericidir. Demokrasinin sağlıklı olması adına ulusal birliğin belli oranda sağlanmasını önemlidir. Akça (2013b) sağlanmış olan ulusal birlikle ilişkili olan demokrasinin ulusal birliği oluşturan bir faktör olmadığı görüşünü savunur. Demokrasi halkın farklı çıkarlarının uzlaştırılmasında önemli rol oynar. Sosyal aidiyet duygusunu parçalayan görüşlerin ağırlık kazanması durumunda ise demokratik kurumlar sosyal ve siyasi kaosa yol açabilmektedir.

Ulus-devletler küreselleşmenin etkisini arttırmasıyla birlikte 21. yüzyıl başından beri yıpratılmaktadır. Akça (2013b, s. 88-89) çokuluslu şirketleri, sivil toplum örgütlerini, uluslararası örgütlerini, suç kartellerini ve terörü ulus-devletlerin kültürel, siyasal ve ekonomik açıdan yıpratıcı unsurlar olarak görmektedir. Sürekli dönüşümler geçiren ulus-devletler demokratik gelişimlere kapalı değildir. Aksi halde, ulus-devletler işlevselliğini kaybedebilir. Vatandaşlık kavramı güçlü olan ulus-devletlerin demokrasisi güçlüdür. Ulus-devletlerde demokrasinin özgürlükçü ve hakları koruyan bir çerçevede olması gerekir.

Birleşmiş Milletler, farklı kültürlerin varlığını sürdürmesini önemsemektedir. Gürsoy Akça (2013b, s. 90-91), Medeni ve Siyasal Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme’nin 27. maddesinde ve Birleşmiş Milletler Azınlıklar Bildirisi’nin 2.maddesinde farklı bir kültürün yaşanmasının ve sürdürülmesinin dilsel, dinsel ve etnik azınlıklara hak olarak tanındığını vurgulamaktadır. Bu azınlıkların özel ve kamusal alanlarda ayrımcılığa uğramaksızın dilini, dinini ve kültürünü öğrenme ve kullanma hakkının olduğunu belirtmektedir. Kimlik siyaseti izlemenin özellikle ulusal kimliği yeterince oturmamış ve oluşmamış olan toplumlarda yıkıcı olabilir. Her ülke sorunu ülke koşulların neticesidir. Azınlıkların ülke içinde coğrafi dağılımı önemlidir. Belli bir bölgede yoğunlaşmış azınlıklara özerklik tanınması özerk bölgenin içinde de yeni azınlıkların çıkma olasılığını da doğurabilmektedir. Hem ulus-devletlerin hem de federal sistemi benimsemiş devletlerin ayrılıkçılık sorunu yaşamasına neden olarak kültürel farklılıkların gösterilemeyeceğini ileri süren Akça, çoğunlukçu demokrasi anlayışı gereği olarak azınlıklarla iktidarın paylaşılmasının toplumsal uzlaşmayı ve birlikte yaşama iradesini

güçlendireceği görüşünü reddetmektedir. Milliyetçilik de bu sorunun yaşanmasında bir neden olarak göze çarpabilmektedir. Dil, din ve tarih açısından farklı aidiyet bilincin, azınlık milliyetçiliğinin gelişmesinde en önemli itici güç olabilmektedir. Milliyetçiliğin azınlıklar söz konusu olduğunda daha sivri bir özellik kazanabildiği görülmektedir. Bu durumun görülmesinde toplumsal, ekonomik ve siyasal olaylar önemli rol oynamaktadır. Milliyetçiliğin artmasıyla azınlıklar arasında ayrılık fikrinin görülmesi bütünlük, ortaklık ve birlik söylemlerinin yerini, farklılık, sömürülme ve adaletsizlik söylemleri alabilmektedir. Birçok ulus-devletlerde farklılıklar nedeniyle ayrılık yanlısı hareketler görülmektedir. Devletin kapsayıcı ve bütünleştirici olmasının yanı sıra adaletli ile refah seviyesinin yüksek olması gerekir. Bu durumda ayrılıkçı görüşler gelişme gösteremez. Aksi hallerde ise iç çekişmeler yaşanabilmektedir.

Her devlet vatandaşına hizmet için vardır. Devletler tüm gücüyle milletin hizmetinde olmalıdır. Farklılıkları toparlayıcı işlevler olarak askeri, ekonomik ve siyasal güçler öne çıkmaktadır. “Askeri olarak güçlü, hukuksal ve siyasal mekanizmaları işleyen ve refah düzeyi yüksek bir toplumsal-siyasal ortamda ayrılıkçılığın karşılık/destek bulması kolay olmayacaktır” (Akça, 2013b, s. 93-94). Ayrılıkçı hareketler toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Kültürel anlamda birliği oluşturmuş ve bireysel hak ve özgürlükler genişletilmiş devletler ayrılıkçılığa karşı gelebilir.

Sonuç

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ulus-devletler yönetim sisteminde köklü değişiklikler getirmiştir. Böylece akıl ve özgür birey ilkesi öne çıkmıştır. Gürsoy Akça ulus-devletlerin bu akıl ve özgür birey ekseninde örgütlendiğini kabul etmektedir. Sınırları belli bir toprak parçası üzerinde ulus-devletler merkezîyetçi, standart kimlik yapısı, başka bir deyişle homojen bir kimlik yapısı, hukuksal eşitlik temelleri üzerinde yükselmiştir. Küreselleşmenin ortaya çıkışı tüm dünyayı özellikle toplumsal ve kültürel hayatı açısından oldukça etkilemiştir. Küreselleşme dünya üzerinde ulusların arasındaki sınırları geçersiz kılmıştır. Küreselleşmeyle liberal piyasa ve teknoloji dünyaya yayılmıştır. Özellikle teknolojinin gelişmesi tüm dünyadaki bireylerin birbirleriyle iletişime geçmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum farklı kültürlerin yerel kültürlerle temas etmesini sağlamıştır. Küreselleşme alt kültürlerin varlığını ortaya koymuştur. Ötekileştirilen kültürler kendilerini ifade ederek kültürel zenginlikleri açığa çıkarmıştır. Homojen kimlik yapısını benimsemiş ulus-devletler, farklılıklar karşısında tanınma sorunları yaşamaktadır. Başka bir deyişle yerel olan küresel olan ile karşı karşıya gelmektedir. Gürsoy Akça, bu nedenle yerelin küresel olan karşısında tartışılır bir konumda olduğunu ve kimlik farklılıklarının ortaya çıkmasıyla ulus-devletlerin yıpratıldığını savunmaktadır. Günümüzde bazı ulus-devletler toplumsal yapıda bütünlüğü sağlamak adına çokkültürcü politikalar izlemektedir. Gürsoy Akça postmodern toplumsal teoride çokkültürlülüğün yüceltildiğini kaydeder. Demokrasilerde ve çokkültürcülükte farklılıklara hoşgörü ile yaklaşmaktadır. Demokrasinin hâkim olduğu bütünlükçü ve çoğulcu bir modern ulus-devlet yapılarına geçişler çokkültürcülük politikalarının izlenmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca toplumsal ve kültürel farklılıkların siyasi alanda temsil edilmesi demokrasinin gelişimi adına önem taşımaktadır.

Batı’da modernleşme adımları küreselleşme sayesinde hızlanmıştır. Sanayi Devrimi’ni ve küreselleşmeyi Batılı ülkeler iyi değerlendirmiş ve Batılı ülkeler güçlenerek diğer ülkelerin kendilerini örnek alarak modernleşmesini sağlamıştır. Gürsoy Akça akla ve bilime dayalı Batı medeniyetinin ekonomik, toplumsal, siyasal ve askeri alanlarda önemli gelişmeler gösterdiğini ve Osmanlı’nın bu gelişmelere ayak uydurmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca Akça, Batı’nın Türk yazınında küreselleşmeyi yönlendiren asıl güç olduğunu kaydetmektedir. 18. yüzyılda Sanayi Devrimi’nin küreselleşme benzeri etkisi, Osmanlı’yı da etkilemiştir. Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerin nedeni Batı’nın ekonomik, askeri ve teknolojik üstünlüğünün kabul edilmesidir. Akça Batı’nın modernleşme yolunda merkeze alındığına değinmektedir.

Osmanlı'da yapılan yenilikler geleneksel-modern, Doğu-Batı gibi ayrımları öne çıkarmıştır. Küreselleşme doğrultusunda modernleşme adımları Batı'yı takip etmiştir. Çağdaşlaşma sürecinde Batı'nın ekonomik ve teknolojik üstünlüğü kabul edilmiştir. Modernleşmede Batı merkezlilik esas alınmıştır.

Modernleşme yolunda kimlik inşasında geleneksel yaşam değerleri dönüşüme uğramıştır. Bilim ve akli rehber edinen modernleşme seküler bir anlayışı açığa çıkarmıştır. Mardin'in (1971, s. 208) ortaya koyduğu gibi sekülerlik Jön Türkler döneminde ön plana çıkmıştır. Osmanlı toplumu kendine has idari, askeri ve ekonomik düzeni vardır. Osmanlı fetih ideolojisine dayalı bir siyaset izlemiştir. Gürsoy Akça, Batı'nın ekonomi ve teknoloji açısından üstün konuma gelmesi, din ve millet bağılıklarının öne çıkması ve Osmanlı'nın savaşlarda yenilgilere uğraması ile Osmanlı'da fetih ekonomisi merkezli sistemin sonlandığını ve askeri ve idari alanlar başta olmak üzere yenileşme fikrinin doğduğuna dikkat çekmektedir. II. Mahmut ile birlikte modernleşme çabaları izlenmiştir. Modernleşme adına yapılan yeniliklerle güç kaybedenler dini gerekçeler öne sürmüştür. Demirpolat ve Akça'nın (2008, s. 132) belirttiği gibi, özellikle III. Selim ve II. Mahmud döneminde reformlara tepki daha çok alt sınıf ulemadan gelmiştir. Merkezi yönetimde sivil bürokrasi ağırlık kazanmıştır. Bürokrasi güç kazanırken ulema güç kaybına uğramıştır. II. Abdülhamit ile birlikte sivil bürokrasinin yerine merkezi politikalar izlenmiştir. İslami referanslara dayanan Osmanlı devlet düzeni karşısında gayrimüslimler arasında ayrılıkçı eğilimler başlamıştır. Milliyetçiliğin yeniçağda yükselmesiyle çözümler başlamıştır. Yükselen milliyetçi akımlar karşısında İslamcılık politikası izlenmiş, ancak başarı sağlanamamıştır. İttihat ve Terakki İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarının etkili olmadığını fark etmiş ve Türk dili merkezli Osmanlılık politikasını takip etmiştir. Türkler arasında ulusalcılık bilinci yükselmiştir. Gürsoy Akça, Türk milliyetçiliğini Osmanlı sisteminin sona ermesinin sonucu olarak kabul etmektedir. Türkçülük söylemi Türk kimlik ve kültürü bakımından Türk tarihi ile yakından ilgilidir. Savaşlar, göçler ve azınlık isyanları da Türkçülük söylemini yaygınlaştırmıştır. Osmanlı'da ulusçu akımların gelişmesinde kültürel, siyasal ve ekonomik süreçler belirleyici olmuştur. Merkezîyetçi bürokratik iktidar anlayışının askeri ve idari alanlarda modernleşme yoluna gitmesinde çözülmeyi önleyip devleti kurtarma isteği yatmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te çağdaşlaşma hedeflenmiştir. Osmanlı yeniliklerle güçlü kalmayı arzulamışken Cumhuriyet güçlenmenin yanı sıra yaşam tarzında da yapısal değişimi hedeflemiştir. Dış tehditler karşısında devleti güçlendirmek adına demokratik, ekonomik ve teknolojik ile sosyal yapıda değişimler yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik temeli Batıcıların ve ulusalcıların görüşlerine dayanmaktadır.

Kaynakça

- Akça, G. (2003). Küreselleşme ve ulus-devlet. *Selçuk İletişim*, 3(1), 74-81.
- Akça, G. (2005a). Moderninden postmoderne kültür ve kimlik. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 1-24.
- Akça, G. (2005b). Postmodernite ve ulus devlet. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 254-271.
- Akça, G. (2010). *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve iktidar*. Konya: Palet Yayınları.
- Akça, G. (2011). Kamu ruhu: Postmodern kimliksizliğe karşı duruşlar. İ. Vurucu & M. Yiğit (Ed.), *Küreselleşme anaforunda ulus-devletler, milletler ve milliyetçiler* (s. 77-134) içinde. Konya: Palet Yayınları.
- Akça, G. (2013a). Devletler, toplumlar ve çoğulculuk tartışmaları: Gerçekler ve kurgular. *Yeni Türkiye*, 50, 478-491.
- Akça, G. (2013b). Türk Ocaklarının 100. yılında milliyetçilik ve kimlik tartışmaları. V. Erden & İ. Vurucu (Ed.), *Devlet, demokrasi ve çokkültürcülük* (s. 67-96) içinde. Konya: Kültür Yayınları.

- Akça, G. (2016a). Doğudan Batıya devletler toplumlar farklılıklar. A. G. Vurucu, G. Akça & İ. Vurucu (Ed.), *Çokkültürlü eğitim ve toplumsal-siyasal sonuçları: Görüşler, uygulamalar ve değerlendirmeler* (s. 539- 562) içinde. İstanbul: Aygan Yayıncılık.
- Akça, G. (2016b). Savaş ve toplum. G. Akça & İ. Vurucu (Ed.), *Tarihin bilimsel mahiyeti tartışmaları* (s. 83-112) içinde. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Akça, G. (2017). Demokratik değer eğitimi. N. A. Dellal (Ed.), *Demokrasi, birey, kültür ve aile* (s. 232-243) içinde. Düsseldorf: Lambert Academic Publishing.
- Akça, G. & Başer, D. (2011). “Karanlığın yok oluşu” gelişen teknolojinin gizlilik ve mahremiyet üzerindeki etkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 19-42.
- Akça, G. & Demirpolat, A. (2003). Heterodoxy-orthodoxy tartışmaları ve Türk fütüvvet teşkilatı (Ahilik). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 203-213.
- Akça, G. & Hülür, H. (2004). Osmanlı-Türk düşüncesindeki Doğu-Batı imgelerini küreselleşme tartışmaları bağlamında yeniden düşünmek. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 259-282.
- Akça, G. & Hülür, H. (2006). Osmanlı hukukunun temelleri ve Tanzimat dönemindeki hukuksal yeniliklerin sosyo-politik dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 295-321.
- Akça, G. & Hülür, H. (2007). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e siyasal ve hukuksal yapının modernleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 235-269.
- Akça, G. & İnce, Y. (2015). *Klasik Osmanlı Çağında tarih meşruiyet ve rüya*. Konya: Palet Yayınları.
- Akça, G. & Vurucu, İ. (2016c). Doğudan Batıya devletler toplumlar farklılıklar. A. G. Vurucu, G. Akça & İ. Vurucu (Ed.), *Çok kültürlülük tartışmaları, toplumsal bütünlük kaygısı ve yeniden milletleşme–Kazakistan Halkı Asamblesi örneği* (s. 77-106) içinde. İstanbul: Aygan Yayıncılık.
- Akça, G. & Vurucu, İ. (2016d). Doğudan Batıya devletler toplumlar farklılıklar. A. G. Vurucu, G. Akça & İ. Vurucu (Ed.), *Anadilinde eğitim hakkı ve ulus devlet sistemlerinde uygulanabilirliği* (s. 471-497) içinde. İstanbul: Aygan Yayıncılık.
- Bağce, H. E. (2004). Türkiye’de siyaset ve resmî ideoloji: Temel yaklaşımlar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 197-224.
- Beetham, D. (2005). *Democracy: A beginner’s guide*. Oxford: Oneworld Publications.
- Berger, P. L. (1976). *Pyramids of sacrifice: Political ethics and social change*. New York: Anchor Books.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirpolat, A. & Akça, G. (2004). Ahilik ve Türk sosyo-kültürel hayatına katkıları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 355-376.
- Demirpolat, A. & Akça, G. (2008). Osmanlı toplumunda modernleşme ve ulema. *EKEV Akademi Dergisi*, 36, 119-132.
- Demirpolat, A. & Akça, G. (2009). Osmanlı toplumunda devlet ve ulema. *EKEV Akademi Dergisi*, 38, 1-10.
- Eken, H. (2006). Küreselleşme ve ulus devlet. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 243-262.
- Giddens, A. (2008). *Ulus devlet ve şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1992). *Terbiyenin sosyal ve kültürel temelleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Habermas, J. (2012). “Öteki” olmak, “öteki”yle yaşamak (İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hülür, H. (2000a). Küreselleşme ve toplumbilimsel kuramlaştırma sorunu. *Selçuk İletişim*, 1(2), 27-36.
- Hülür, H. (2000b). Toplumsalbilim söyleminde yerellik. *Selçuk İletişim Dergisi*, 1(3), 103-116.
- Hülür, H. (2000c). Transformation and image: Formation of ethnic identity within the proceses of mass mobilization. *Selçuk İletişim*, 1(2), 53-62.
- Hülür, H. & Akça, G. (2005). İmparatorluktan cumhuriyete toplum ve ekonominin dönüşümü ve merkezileşmenin dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 311-341.
- Hülür, H. & Akça, G. (2007). İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e siyasal bütünlük ve ulusalcılık söylemi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 311-334.
- Hülür, H. & Demirpolat A. (1999). Seçkincilik, aydın kimliği ve süreklilik. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 367-389.
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı’da değişim, modernleşme ve uluslaşma* (D. Özdemir, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Konak, N. (2011). Ekonomik küreselleşme ve ulus-devlet: Kuramsal yaklaşımlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 149-164.
- Lewis, B. (2000). *Ortadoğu’nun çoklu kimliği* (M. Harmancı, Çev.). İstanbul: Sabah Kitapları.
- Lewis, B. (2017). *İnanç ve iktidar: Ortadoğu’da din ve siyaset* (A. M. Şengel, Çev.). Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Mardin, Ş. A. (1971). Ideology and religion in the Turkish Revolution. *International Journal of Middle East Studies*, 2(3), 197-211.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2000). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016a). *Osmanlı’ya bakmak*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2016b). *Türklerin tarihi 2*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2017a). *Türkiye’nin yakın tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2017b). *Yakın tarihin gerçekleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Palmer, L. (2000). From theory to practice: Experiencing the nation in everyday life. *Journal of Material Culture*, 3(2), 175-199.
- Smith, A. (1991). *National identity*. London: Penguin Books.
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi nedir?* (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.